

הרב לוי יצחק סופר מור"ץ בוויילאמסבורג

אתרוגי יון וארץ הקודש (ד)

בירור יחוסם והקורות אותם מימי חכמי המשנה והתלמוד עד עתה
מחלוקת הפוסקים בידי נאמנות המוכרים, במדינה שאינה מקום תורה
דיני עדות הנצרכת לאשר כשרות האתרוג ושאר חפצי שמים או מאכלים
קצת משאר נימוקי הגדולים שגדרו גדר בעד אתרוגי יון בכמה תקופות

א. השערוריא דשנת תר"ו לפ"ק

בשנת תר"ו לפ"ק היתה שערוריא גדולה בדבר אתרוגי יון למיניהם, ונתעוררה על ידי הספר "שו"ת פרי עץ הדר" שיצא לאור ע"י הרב אלכסנדר זיסקינד מיינץ ז"ל בלבוב בשנה ה"ל, שם הדפיס (בס"ב, וגם בהעתקת הגרש"ק זצ"ל שבתשובתו בס"א) את דברי טענותיו ששלח לגדולי פוסקי דורו, וגם מהתשובות שקיבל מהם.

ועיקר טענתו בפיו, שהחזקה הראשונה על כשרותם, אינה מועלת אלא לאתרוגי העיר "פארגא"¹, ששם ניטעו האתרוגים מקדמת דנא. משא"כ שאר העיירות² שלא היו שם אתרוגים מקדם, אין להם אותה החזקה, וגם אין לסמוך על הסימנים שבדברי הפוסקים עכ"ד.

והנה בפרק הקודם³ קיבצנו דברי הפוסקים בדין הסימנים, אם ואיך הם מועילים להוציא מחשש הרכבה. וכן בשאר הפרקים שעברו, ביארנו יסודות הדברים לשני הצדדים, היאך ולמה יוכלו לסמוך עליהם ולמה לא. אבל בפרק זה נדבר בענין השני שפלפלו הפוסקים בעת ההוא, אם אפשר לסמוך על המוכרים שאומרים שהם כשרים, או אם צריך השגחה דוקא.

וגם באופן ההשגחה היו הרבה חילוקי דעות, בין באותו הזמן וביותר בהתקופות הבאים,

1 Parga. לכאורה קאי בזה רק על ערי המדינה עצמה, ולא על האיים, ועכ"פ לא על אי "קורפו" עצמו, שהוא היה מוחזק מקדם, כנראה מדברי שו"ת בית אפרים (או"ח סי' נח) והמכתם לידו (סי' יח) ועוד, עיין לעיל מאמר ב (ד"ה המחלוקת בענין האתרוגים החדשים). אמנם מדברי הרבה מחברים נראה ש"קורפו" הוא שם הכולל, ששמה נקבצו כל אתרוגי יון שנמכרו למצוה, ואולי לא גדלו אפילו אתרוגים באי ההוא וצ"ע.

2 כגון ראפיזה ואייא Rapiza, Agia. וקצת סמוכין לדבריו בקול קורא שערך הגאון בעל נפש חיה זצ"ל (או"ח סי' ד) שנים רבות לאחר מכן, והחתים עליו הרבה מגדולי וצדיקי דורו. אמנם הרבה מגדולי תקופת הרב מיינץ ז"ל כתבו שלא כדבריו, עיין בהערה 21 וצ"ע. וע"ע בהערה 22 דברי הרב מקורפו ז"ל.

3 אשר נדפס בקובץ אור ישראל של תשרי תשע"ד לפ"ק העל"ט, גליון סז (עמ' קעב והלאה).

שאר המאמרים נדפסו בקובצי אור ישראל של חודש תשרי במשך השנים שעברו כדלהלן: גליון מט, תשס"ח (עמ' קס); גליון נג, תשס"ט (עמ' קפ); בגליון נז, תש"ע, (עמ' קצט); בגליון סא, תשע"א (עמ' רעח); בגליון סה, תשע"ג (עמ' רנ).

ויכולם נקבצו ובאו בקונטרס טהרת האתרוגים שי"ל בשלשה מהדורות, בשנת תשע"א, תשע"ב ותשע"ד לפ"ק, בהסכמות הרבנים הגאונים מח"ס מגד יהודה, ומח"ס ישראל והזמנים ושא"ס, ומח"ס נטעי גבריא שליט"א, שכבר עסקו בסוגיא עמוקה זו מלפני שנים רבות, ובאו דבריהם על ספר, עיין לקמן הערה 108.

דיש שקיבלו עדות רבני המקום שאין שם מורכבים כלל⁴, וא"כ א"צ השגחה במציאות, אלא מכתב עדות שאלו האתרוגים הם באים מן המקומות המוזכרים.

אמנם על הצד שיש שם מורכבים, ונפק"מ לענין התקופה שמשנת תרל"ה לפ"ק ואילך, שגם הרב של קורפו ז"ל כתב⁵ שיש מורכבים במדינתו, ומשגיחים ללקוט דוקא מן השדות הכשרים. וכן בזמנינו במקומות שמרכיבים אתרוגים, הוא תלוי במחלוקת הפוסקים ראשונים ואחרונים, אם מאמינים לסתם ישראל שמסתמא הוא חזקת כשרות, שיבדוק האילן אם אינו מורכב⁶, או אם צריך דוקא מי שאנו מכירים בו היטב, והוא מוחזק אצלינו בכשרות.

והגאון ר' שלמה קלוגער זצ"ל החמיר עוד (שם סי' א) שאין עד אחד נאמן כלל נגד החזקת חיוב שמחוייבים ליטול ד' מינים, וצריך שני עדים דוקא⁷. אמנם רוב האחרונים חלקו עליו בזה, והכשירו על ידי עד אחד שהוא מוחזק בכשרות, ע"פ עדות רב המכשיר, שחקר עליו גם כן, אם יודע כל הפרטי דינים. ויתבאר אי"ה מתוך הצעת מקור הסוגיא ודברי פוסקי הדורות.

ב. הסוגיא דימ"ח מח"נ ושימוות הראשונים

תנו רבנן (ע"ז לט:): אין לוקחין ימ"ח מח"ג [המפורטים להלן] בסוריא, לא י"ן ולא מ'ורייס ולא ח'לב ולא מ'לח סלקונדרית ולא ח'לתית ולא ג'בינה, אלא מן המומחה. וכולן אם נתארח אצל בעל הבית מותר. ופרש"י שחנוונים שבסוריא חשידי, דלא קפדי אלפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט, כד⁸), ומזבני לישראל דברים שלקחו מן העובד כוכבים. מיהו אינהו גופייהו לא אכלי איסורא, הלכך אם נתארח אצלו מותר לאכול עמו, עכ"ל.

4 עיין בספר שו"ת לב חיים (ח"ב סימן קכא-קכג) דברי הגאון ר' חיים פאלאגי זצ"ל שהיה אבד"ק איזמיר ורב המדינה של תוגרמה, שנתבקש לברר הדבר, באשר מדינתו קרובה למדינת יון מקום גידול האתרוגים, והוא בירר על ידי רבני המקום שכל האתרוגים הם כשרים ונקיים מחשש הרכבה, והסכימו אתו גם גדולי מדינות אשכנז (עיי"ש, ובשו"ת חכמת שלמה שבסו"ס הר המור סי' ב-ג, ונחתמה ע"י הבר"ץ דק"ק ניקלשבורג), אפילו מאותם שהחזיקו תחילה ביד הרב מינץ ז"ל (יד אלעזר סי' נט - תשובתו הראשונה שבס' נז נדפסה ג"כ בשו"ת פריעה"ד סי' ח). ויש שפסלו גם אתרוגי הרב מינץ מכמה טעמים, ויתבאר להלן.

5 ז"ל המודעא רבא שע"י הרב דקורפו ז"ל בשנת תרל"ה לפ"ק, שהיה משגיח על כשרות אתרוגי יון ונותן כתב הכשר עליהם, כפי שנדפס במכתב"ע "הלבנון" (שנה יב נומער ג, יב אב תרלו לפ"ק, ועיי"ש מכתב הגאון ר' מאיר קריסטיאנפאללער זצ"ל מבראד):

מודעא רבא אל השרידים בעם, החרדים אל דבר ה' ראשי שבטי ישראל, שלום וחסדים ארוכים, אכ"ר. להרים מכשול בענין האתרוגים אשר מדי שנה בשנה, מהאיים ומארצות האלה יוצאים ונפוצים בכל ערי ישראל, ולא יזיד איש עוד להטיל דופי עליהם.

אקום היום, ואבשרה לפני מעלת הרבנים העומדים לשרת בקדש בכל קהלות האיברופא, הקרובות והרחוקות, שכל האתרוגים המונחים בתיבות החתומות בחותם של הקהילה הי"י, נוסף עליהם מכתב עדותי, הרי הן ככל חומרי רז"ל בהוד והדר ותהלה, וכי הם גדלים בגנות ופרדסים אשר אין שום חשש הרכבה כלל, ואנא מערבנא בהון.

אך חובה עלי להזהיר כל איש ירא את ה' בלבד, ובמצותיו חפץ מאד, לאסוף ידו מן האתרוגים הבאים לפניו מן הערים האלה, בלתי חתימתי ועדותי, יען רובם ככולם באים מן המקומות אשר ההרכבה נהוגה אצלם, והמורכבים מעורבים בין שאינם מורכבים, ואין לנו כח להבחין בין זה לזה, ולהבדיל בין קדש לחול, יען ההבדל ביניהם הוא כמלא נימה. וה' אלקים אמת, יצילנו משגיאות, ויזכנו לעבדו בלבב שלום, כל ימי חיינו אמן.

הכ"ד רועה צאן קדשים, כו"ח פה קורפו יע"א, יום א' לחדש הרביעי תרל"ה. הק' יוסף מנחם בכמהר"ר משה סג"ל זצוק"ל.

6 ואכמ"ל בענין חשש תולדות מורכב, שאי אפשר להכירו ע"י בדיקה, וכבר הארכנו בזה רבות.

7 וגם שאפשר לטעות בקל, כי אין בקיאים בחכמת הנטיעה עיי"ש.

8 ודרשו חז"ל (מו"ק יז, פסחים כב, קידושין לב, ע"ז ו, ב"מ עה: ועוד) דקאי אמכשיל חבירו באיסור.

ולפי פירושו לא חיישינן אלא בסוריא, שהיה ידוע עליהם דחשודים למכור דברים אסורים, אבל בשאר המקומות אין צריך לחשוש בסתם, אא"כ יש איזה חשד ידוע.

אבל הרמב"ם (פי"א מהל' מאכלות אסורות הל' כה) כתב בזה"ל: בזמן שהיתה ארץ ישראל כולה לישראל, היו לוקחין היין מכל אדם מישראל, ואין חוששין לו. ובחוצה לארץ לא היו לוקחין, אלא מאדם שהוחזק בכשרות. ובזמן הזה אין לוקחין יין בכל מקום, אלא מאדם שהוחזק בכשרות, וכן הבשר והגבינה וחתיכת דג שאין בה סימן כמו שביארנו⁹, ע"כ. וכן משמע דעת רבינו חננאל¹⁰ לפי מה שהובא במרדכי (חולין סי' תריד), והעתיקוהו הב"י (יו"ד סי' א' השייך לס"ג, ד"ה כתב המרדכי) והש"ך (סי' א' סק"ב).

ופירש הרשב"א (שו"ת ח"א סי' תה) שהרמב"ם סובר דמה שאמרו בגמ' סוריא, היינו רק לאפוקי ארץ ישראל בזמן שהיו ישראל שרויין על אדמתן, אבל כל שאר חוץ לארץ, והאידנא אפילו בארץ ישראל גופה, צריך מוחזק בכשרות דוקא. ואפילו באין ידועים להיות חשודים, אסור לקנות מהם.

ולפום ריהטא משמע דבתרתי פליגי, חדא אי חוץ לארץ הוי כסוריא או כארץ ישראל, והשניה בדין ישראל סתם שאינו חשוד, ואף אינו מומחה.

מיהא כד מעיינת שפיר, הנך תרתי חדא נינהו, דהא סתם חנוני שבסוריא נקרא חשוד אפילו לרש"י, וה"ה הידוע להיות חשוד, אסור בכל מקום. וסתם חנוני שבא"י, כו"ע מודה שמותר לקנות ממנו, וה"ה המוחזק ומומחה אפילו בסוריא.

וכי פליגי בסתם חנוני בשאר חוץ לארץ שאינו סוריא, דלרש"י מוכרי סוריא דוקא חשידי, ושאר חוץ לארץ אינם חשודים. ולהרמב"ם צריך מומחה, וסתם חנוני שבחו"ל אינו מומחה, ע"כ לא התיירו לקנות סתם אלא בא"י דוקא.

והטעם לדעת הרמב"ם, למה נשתנה א"י למעליותא, בשעה שישראל שרויין על אדמתן, י"ל בשני אופנים. האחד משום שיד בית דין תקיפה לענוש את העוברים והמכשילים את הרבים, וע"כ כו"ע מירתתי להכשיל. והשנית שהוא מקום תורה, ונמצא שם לומדים הרבה הבקאים היטב בדינים, וע"כ גם שאר העם יודעים איך לשמור ולעשות כהוגן, ומה צריך שאלת חכם.

והראב"ד (פי"א שם) השיג על הרמב"ם, וכתב בזה"ל: זו אינה משנה, שאין עמי הארץ חשודין להחליף, ולא למכור דבר האסור אא"כ נחשד, ע"כ. הרי ס"ל כרש"י שלא אמרו אלא סוריא, מפני שהיו ידועין להיות חשודין, אבל בסתם אין לחוש.

עכ"פ זכינו לדין, שסתם חוץ לארץ¹¹ הוא מחלוקת הראשונים אם צריך דוקא מוחזק בכשרות, שהרמב"ם מחמיר, ורש"י והראב"ד מקילים. ובמקום דשכיחי חשודים, צריך מוחזק בכשרות אליבא דכו"ע.

9 לענין הדג בפ"ג הל' כ"א, ולענין הבשר בפ"ח הל' ז' וחי'.

10 אמנם עיין בד"מ (יו"ד סי' א' ס"ק יב) מש"כ ע"ז, וע"ע בבכור שור (לע"ז לט:). מש"כ על דברי הד"מ אלו. ולמעשה סובר הבכור שור שגם הר"ח ס"ל כדעת הרמב"ם, וגם הוא אינו אוסר אלא בשוחט לעצמו ומוכר לאחרים, וכמו שדקדק הד"מ מדברי הרמב"ם, ויבאר להלן אי"ה.

11 וה"ה ארץ ישראל, בזמן שאין ישראל שרויין על אדמתן, ואין כח הב"ד תקיפה לענוש העוברים.

ג. דברי השלחן ערוך ונושאי כליו

והנה בשו"ע (יו"ד סי' קיט ס"א) כתב: החשוד לאכול דברים האסורים, בין אם הוא חשוד באיסור תורה, בין אם הוא חשוד באיסור דרבנן, אין לסמוך עליו בהם. ואם נתארח עמו לא יאכל משלו, מדברים שהוא חשוד עליהם. הגה: וי"א אפילו ממי שאינו חשוד, רק שאין מכירין אותו שהוא מוחזק בכשרות, אסור לקנות ממנו יין או שאר דברים שיש לחוש לאיסור. מיהו אם נתארח אצלו אוכל עמו עכ"ל.

וראשית דברי המחבר שאין לסמוך על החשוד, פירש הט"ז (סק"א) דהיינו לקנות ממנו ע"כ. והוא מוכרח, דבנתארח עמו ואוכל אצלו, היינו סיפא. ומשמע דבישראל סתם שאינו חשוד, וגם אינו מוחזק בכשרות, מותר אפילו לקנות ממנו, וכמו שדקדק הש"ך (סק"א) מדברי המחבר, ולא רק לאכול אצלו שזה מותר לכו"ע. וכן ממה שכתב הרמ"א שיטתו שהוא שיטת הרמב"ם, שאסור לקנות מישראל סתם, בלשון י"א, משמע שבא בזה לחלוק על דברי המחבר, ומזה דס"ל לדעת המחבר מותר אפילו לקנות מישראל סתם.

וכתב הש"ך (סק"א) שגם דעת הטור הוא כדעת המחבר, וכדעת רש"י והראב"ד הנ"ל. והביא עוד שכן פסק הרלב"ח (קבא ד"ה הדבר השני), ושיש לזה ראייה מהירושלמי (שביעית פ"ח ה"ב¹²). ומשמע קצת שכונתו לפסוק כשיטה זו, ודלא כרמ"א שפסק כהרמב"ם, וכן כתב השו"מ (מהדו"ג ח"א סי' קמד) בדברי הש"ך.

עוד כתב הש"ך (שם) וגם הט"ז (סק"א) שדברי הרמ"א סותרין למה שכתב הוא עצמו בדרכי משה (סק"א) שאין המנהג כדעת הרמב"ם, אלא דכל שלא ידעין ביה שום חשד, סומכין עליו שהוא כשר. ותירץ הט"ז דלענין מעשה לא רצה הרמ"א להנהיג כן, ונכון הוא בפרט שאנו רואין קלוקל הדורות, ע"כ. ויל"פ כונתו דמחמת זה אסור מדינא, דהוי דינא דידן כסוריא, אף לדעת רש"י והראב"ד.

והבכור שור (ע"ז לט): כתב ליישב למה פסק הרמ"א כהרמב"ם, אחרי שכתב בד"מ שהמנהג להקל כהראב"ד, וז"ל:

וגראה טעמו דס"ל דהמנהג לאו ברצון חכמים הוא, כאשר אנו רואים גם עתה, שאע"פ שיש תקנות קדמונים במדינתנו בחרם, שאין לקנות מכל אדם יינות וגבינות וכדומה, כי אם כשיש כתב הכשר בידו ממורה הוראה, שחקר על המאכל והמשקה ההוא אם נעשה בכשרות, ראינו עלה הפורץ זה ימים לא כביר, ומקילין לקנות מכל אדם.

וכל אשר נגע יראת ה' בלבו יש לזוהר, בפרט באסורי תורה כגון בשר יבש וכרכשות ושומון, שאין ראוי לקנותם בסתם כלל, רק ביודעו ומכירו מאיזה שוחט, מי שנתעסק בהם, כי זה מדינא אסור כמ"ש לעיל, לא לבד מצד התקנה, וכעין דעת הט"ז עכ"ל.

ומש"כ הש"ך ששיטת הטור כהראב"ד, כ"כ גם בפרישה (סק"א) לפרש מש"כ שאין לסמוך על החשוד דהיינו לקנות ממנו אוכל, ומינה דאצל ישראל סתם מותר אפילו לקנות¹³. וכמו שפירש הט"ז גם בדברי המחבר, והבאתי דבריו לעיל, וכ"כ הפר"ח (סק"א).

12 אמנם הפר"ח (סק"א) דחה הראייה מהירושלמי עיי"ש.

13 וכמו שכתב בפירוש לאחמ"כ דלאכול אצל החשוד למכור לאחרים, מותר אפי"כ נחשד לאכול האיסור בעצמו.

אבל הד"מ כתב שדעת הטור משמע קצת כהרמב"ם ע"כ, דס"ל דמש"כ הטור דאין לסמוך על החשוד, קאי על מה דסמך ליה, שאין לאכול אצלו דברים שהוא חשוד עליהם¹⁴, אבל לקנות ממנו אסור אפילו אם אינו חשוד, אם לא הוחזק בכשרות. וכ"כ גם הדגול מרבבה והבכור שור (ע"ז שם) ובספר מקור מים חיים (על השו"ע כאן ס"א¹⁵) בדעת הטור.

ובפרי תואר (סק"א) כתב עוד, שגם דעת המחבר הוא כהרמב"ם לחומרא, ולא כמו שכתבו הט"ז והש"ך בביאור דבריו, וכ"כ בערוה"ש (ס"ז) עיי"ש.

ולהלכה פסקו בלבוש (ס"ב) ובלחם חמודות (חולין פ"ז ס"ק עה) להחמיר כהרמ"א, וכ"כ בספר תורת חיים (ע"ז שם) דכן המנהג. גם הפרי תואר (סק"א) החמיר בזה, וכן הגאון ר' דוד פארדו ז"ל מגדולי חכמי ספרד, כתב בספרו חסדי דוד על התוספתא (הארוך – ע"ז פ"ה ה"ז) דלכתחלה יש להחמיר בדעת הרמ"א.

אבל בחידושי הריטב"א (לע"ז לט: ד"ה אין) והמאירי (בית הבחירה לע"ז שם ד"ה כל) פירשו כרש"י והראב"ד. גם הר"ן (על הרי"ף לע"ז שם ד"ה אין) העתיק לפרש"י, וכתב הריטב"א שדעת כל רבותיו הוא כרש"י, ולא כהרמב"ם.

וכן משמע בחידושי הרמב"ן (לע"ז לט. ד"ה הא דא"ר יוחנן) כמו שדקדק הצ"צ (ליובאוויטש – שו"ת ליו"ד ח"א סוסי"א) מדבריו, וכ"פ מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג סי' שסו). וכן נקטו להלכה כמה פוסקי עדות ספרד והמזרח, ה"ה הכנה"ג (הגה"ט סק"ז, והגהב"י סק"ז¹⁶), הפרי חדש (סק"א), הזבחי צדק (סק"ב) וכף החיים (סק"ד).

ד. החילוקים בין ימ"ח מח"ג לשחיטה

ועתה נבאר אם יש חילוקים בין ימ"ח מח"ג לשאר דברים, וההכרח לבאר מקודם דין הבשר. דהנה הש"ך (שם) לפי שיטתו שדעת הטור והמחבר כהראב"ד, הקשה עליהם ממה שהם עצמם (יו"ד סי' סה סי"ד, והב"י במחודשות סי' א) פסקו לגבי שחיטה כהרמב"ם דבעינן דוקא מומחה, והוא היפך ממה שהסיקו כאן להקל דלא כהרמב"ם¹⁷. ותירץ דשוחט שאני¹⁸, דלפי שצריך להזהר בדברים רבים, חיישינן טפי שמא לא נזהר באחד מהם ע"כ, וכ"כ הפר"ח (שם).

ובמטה יהונתן כתב ביותר ביאור, דמה שפסקו הטור והמחבר דלא כהרמב"ם, היינו משום דלא חשדינן שיעשה שלא כדין, במקום שיודע הדין בודאי. אבל הלכות שחיטה צריכים לימוד, ויש לחוש שיסבור שיודע הדין על בוריו ואינו כן כלל, ובכה"ג כו"ע מודו דצריך מומחה, עיי"ש. ובבכור שור (שם) תירץ¹⁹ דלהכי הקיל המחבר כאן בדעת הראב"ד, משום דהכא מיירי

14 והיינו שהוא חשוד גם לאכול בעצמו, אבל אם אינו חשוד אלא למכור לאחרים, עדיין מותר לאכול אצלו וכדמסיק.

15 והוא מהגאון ר' יעקב מאיר פאדווה ז"ל מברסק, מח"ס נחלי מים, ושו"ת עין המים ועוד.

16 ויש בזה קצת סתירה בדבריו, דבהגהת הטור כתב דיש לסמוך על הראב"ד אפילו במקום שקיבלו עליהם את הרמב"ם לרב, ובהגהת ב"י כתב להיפך, וגם העתיק לדברי הט"ז המובאים בפנים.

17 ומוה דקדק בפרי תואר (שם) שכיון שדברי הטור והמחבר שבכאן סתומים, יש לומר ששמכו עצמם על מה שפסקו בסי' ס"ה בדעת הרמב"ם. וכתב דלא מסתברא תירוצו הש"ך, שאין זה מדרך המחבר לחלק מה שלא היה בדעת הפוסקים עצמם, בלי שיפרש הכרעתו בב"י.

18 ועיין ש"ך (סי' א סק"ב) והגהת חת"ס ע"ז.

19 היינו לדעת המחבר, דאילו לדעת הטור א"צ לזה למאי דס"ל שדעת הטור גם כאן כהרמב"ם.

בחשש איסור דרבנן גרידא. אבל בשחיטה שהוא מדאורייתא, החמיר כהרמב"ם.

ובישועות יעקב (יו"ד סי' א פיה"ק סק"ב, קיט סק"ב) כתב דגבי שחיטה הבהמה בחזקת איסור עומדת, כמעט שלא הי' לנו להאמין אפילו לעד אחד כשר, אם לאו שהוא בידו²⁰. וגם הפמ"ג רמז לחילוק זה (יו"ד סי' א שפ"ד סק"ב), וכן כתב בספר מקור מים חיים (שם). עוד תירץ בישועות יעקב (קיט שם) תירוץ אחר²¹, שסתם ישראל בחזקת כשרות ולא יקנה מגוי. אבל לענין שחיטה שצריך ידיעת ההלכה הרי כשנולד ודאי לא ידע, וצריך אתה להוציאו מחזקת שאינו יודע עיי"ש.

ונפק"מ בין הטעמים הנ"ל, לדעת הש"ך ופר"ח ומטה יהונתן ותי' השני דהישוע"י, יוצא דאין חומרא בשחיטה, רק בשוחט בעצמו, דאז יש הלכות רבות, וגם צריך ידיעת הדינים ומומחיות. אבל במוכר משחיטת אחרים, יוצא לכאורה דנאמן לומר ששחטו טבח מומחה, כיון שאז אין המוכר צריך לכל הבקאות והזהירות. אבל לדעת הבכור שור ותירוץ הראשון של הישוע"י, יוצא שגם באופן זה אסור, כיון שהאיסור הוא מדאורייתא, ויש לו חזקת איסור.

ואין להקשות ממה שהרמב"ם לא חש לכל זה בא"י בשנים כתיקונם, והתיר (הל' מאכ"א פ"ח ה"ח) אפילו בשר לקנות מסתם מוכר, בזמן שרובם כשרים. וס"ל דבשר ודג הם כלולים באות חז"ת של ימ"ח מח"ג, דהיינו חתיכה²². וא"כ לדעת הטור והמחבר דדין סתם חז"ל הוא כא"י בזמן הבית, הי' להם להקל אפילו בשחיטה.

וזה אינו, דאכתי שאני ארץ ישראל לדעת הרמב"ם, שהוא בחזקת כשרות טפי מסתם ישראל בחז"ל, מהנך תרי טעמי דכתיבנא לעיל. וי"ל דכו"ע מודו במעלת ארץ ישראל בזמן ההוא, ואפילו המקילים בסתם חז"ל לענין ימ"ח מח"ג, לא יסברו דדומה ממש לארץ ישראל.

ועוד י"ל דהוי תרי קולי דסתרי אהדדי, דהרי לשית הרמב"ם הוי חוץ לארץ כסוריא לכל דבר, אפילו במה שאין צריך כ"כ זהירות ובקאות, וא"כ כל שכן דבשר אסור לקנות מסתם חנווני, אע"פ שאינו חשוד. ואם באנו לסמוך על שיטת רש"י והראב"ד בזה, הרי לדידהו לא מיירי הש"ס כלל בבשר שצריך זהירות. ואולי לדבריהם היה אסור לקנות בשר בסתם, אפילו בארץ ישראל בשעה שהשנים כתיקונם²³.

ה. אם הריווח וההפסד סותר הנאמנות

וכתבו הד"מ (יו"ד סי' א ס"ק יב) והבכור שור (לע"ז לט): והפמ"ג (סי' א שפ"ד סק"ב) לדייק מלשון הרמב"ם (שבהל' מאכ"א פ"ח ה"ז, ועיין בלח"מ שם) והשו"ע (דסי' ס"ה סי"ד, ועיין ט"ז סק"ח), שגם הרמב"ם אינו אוסר לקנות בשר מישראל סתם, אא"כ היה שוחט לעצמו ומוכר לאחרים. ומכלל דבשוחט לאחרים שאין ההפסד שלו²⁴, א"צ מוחזק בכשרות אפילו לדעת

20 וכדאיאת בגיטין ב:, נד: קידושין סה:, יבמות פח. ובי"ד סי' קכו ס"א וס"ג.

21 דומה קצת לחילוקו של המטה יהונתן, אבל בביאור אחר.

22 וכן ס"ל לר"ח והרי"ף והרא"ש (ע"ז פ"ב סי' מ, ועיי"ש בפלפולא חריפתא אות ט, שכ"ה בתוד"ה ימ"ח, בשם התוספתא פ"ה ה"ז), ולא כפרש"י דמיירי בחלב. אכן דבריהם משמע דקאי על חתיכת דג שאין בה סימן, ולא על בשר, ועיין לעיל הערה 27.

23 ועוד תירוץ ראה להלן בביאור דברי הבכור שור.

24 וכן בשוחט ואוכל בעצמו, כתב הבית הילל (יו"ד סי' יח סק"ג, ובסי' יב סק"א) דמותר, ומדייק לה מתשובת הריב"ש (סי' תצח) ע"ב. וצ"ל דאע"פ שמרויח לא חשדינן ליה לעבור בעצמו.

הרמב"ם עיי"ש, דאין אדם חוטא ולא לו (קידושין סג: ועוד).

אמנם בדעת הש"ך (הנ"ל²⁵) כתב הבכור שור, דמשמע דס"ל דלרמב"ם בעינן מוחזק בכשרות, אפילו בשוחט לאחרים שאין לו שום נגיעת ממון. ולכאורה אינו מבואר היכן מצא לדייק כן בדברי הש"ך.

ונלע"ד לבאר הכוונה, דהראיה מקושיית הש"ך על מה שפסק המחבר בימ"ח מח"ג כדעת הראב"ד, דלא בעינן מוחזק בכשרות, ובשחיטה כתב המחבר דבעינן מוחזק בכשרות. ואם נאמר דהרמב"ם והמחבר מיירי דוקא באופן שיש לו הפסד, הרי אין שום קושיא, דהא שפיר י"ל דמה שהתירו ימ"ח מח"ג בארץ ישראל, לא מיירי בדבר שיש להמוכר כ"כ הפסד בדבר ע"י הטרפות, ויוכל לקנות הכשר כמו האסור. אלא עכ"ס ס"ל להש"ך דהרמב"ם והמחבר מצריכים מומחה, אפילו בשוחט לאחרים שאין הפסד כלל.

אבל דעת הבכור שור בעצמו הוא כהפוסקים הנ"ל, שאין הרמב"ם והמחבר אוסרים בבשר, רק בשוחט לעצמו ומוכר לאחרים, שיש לו ריווח והפסד בדבר. וצ"ע מה יהיה הדין במוכר שידוע שאינו שוחט בעצמו אלא ע"י אחרים, אבל אין לנו עדות מן השוחט על כשרות הבשר, וכן בבדיקה וניקור, אם צריך שיהיה המוכר עצמו מוחזק בכשרות.

ובשולחן ערוך הרב (יו"ד סי' א קו"א ס"ק ב) דייק גם בזה מדברי הרמב"ם הנ"ל להקל, דהלוא משמעות דבריו הם, שאין איסור אלא בשוחט לעצמו ומוכר לאחרים. וכיון שזה אינו שוחט בעצמו, מותר לקנות ממנו. ואע"ג דא"כ נמצא שיש קולא בבשר יותר מאצל ימ"ח מח"ג, שהרי בימ"ח מח"ג מבואר דעת הרמב"ם להחמיר, שאין ליקח אפילו מסתם מוכר שאינו מוחזק בכשרות, אע"פ שאינו עושה שום פעולה על המאכל וכו'. וזה קשה להולמו לכאורה, דהרי טעמים רבים נתנו האחרונים, שיהיה כשרות הבשר חמירא מכולם.

וכתב (בקו"א שם) הטעם, דכיון שלא שחט בעצמו, אפ"ל דמירתת, שיתודע אם השוחטים המומחים שבעיר יאמרו כולם²⁶ שאינו שוחט אצלם כלל, או שאינו שוחט כל כך כמו שמוכר. ואע"ג דמירתת כזה לא מהני בגוי או במי שהוא חשוד באמת, כיון שאין בודקים עליו לעת עתה. מ"מ בכה"ג שהמוכר הוא בכלל חזקת כל ישראל הכשרים, ואינו נחשד בפירוש, י"ל דמהני עיי"ש²⁷.

אבל בשו"ת דבר אליהו (סי' כה ד"ה והנה האחרונים) כתב דבשר ויין הוי כשוחט לעצמו ומוכר לאחרים²⁸, כיון שההנאה שלו עיי"ש. ומשמע דס"ל דאף אם אינו עושה בעצמו, כיון שלפעמים ניחא ליה לקנות מחשוד, או שקשה לו לברר נאמנות העושה, הוי המוכר כשוחט לעצמו ומוכר לאחרים. ואין קונים ממי שלא הוחזק בכשרות, בין בימ"ח מח"ג ובין בבשר.

25 בס' קיט סק"א. וגם מהש"ך שבסי' א סק"ב, ומשם מובן שפיר הראיה, דמשמע"כ שלא הוצרך המחבר לכתוב דאין ליתן לעבדים לשחוט לכתחילה, משום דבלא"ה אין מאמינים למי שאינו מוחזק בכשרות. והרי לכאורה עדיין הוצרך לכתוב כן, לשוחט לאחרים שאין לו נגיעת ממון, אא"כ דס"ל דגם בשוחט לאחרים צריכים מוחזקים בכשרות. 26 ואין חוששים שמא עשו קנוניא ביחד השוחט והמוכר, אלא א"כ יש רגלים לדבר (וע"ע בפמ"ג סי' ב שפ"ד ס"ק יא), או אם נחשדו לכך.

27 ועי"ל דסמכין ששחט ע"י רוב המצויים אצל שחיטה דמומחים הן, וחזקה זו נוהגת בכל מקום (כחולין יב. וע"ע שו"ע יו"ד סי' א ס"א וס"ד), וחזקה לא שייכא בימ"ח מח"ג כמובן.

28 ועיי"ש שיישב הדין דנאבדו לו גדייו ומצאן שחוטין שיש אופנים דמותו (שביו"ד סי' א ס"ד, והוא מחולין יב.), והא אין אנו יודעים מי הוא השוחט, ודילמא לא הוחזק בכשרות. ותירץ ע"פ הג"ל דזה הוי כשוחט לאחרים, כיון שאין לו שום ריווח והפסד.

ובזה א"ש טפי דברי הרמב"ם (שבפי"א הכ"ה) שכלל הבשר עם הימ"ח מח"ג, ולא התנה שצריך שיהיה עושה לעצמו ומוכר לאחרים. ומה שהתנה כן בבשר (בפ"ח ה"ז) בסיום דבריו, אתי דוקא לאפוקי שוחט לאחרים שאין ההפסד שלו, או שוחט ואוכל בעצמו, שאינו חשוד לאכול בעצמו מן האיסור²⁹. אבל מוכר לאחרים שאין אנו מכירים את השוחט, אסור בכל אופן.

והנה לשון הרמב"ם (בפ"ח ה"ז) הוא: ואין לוקחין בשר מכל טבח, אלא אם היה אדם כשר ומוחזק בכשרות, ששוחט לעצמו ומוכר ונאמן ע"כ. וס"ל לכל הפוסקים הנ"ל, שסיום דברי הרמב"ם קאי על הרישא, דדוקא בשוחט לעצמו ומוכר, אז צריך מוחזק בכשרות, וכן הוא לשון המחבר (שם).

ובשו"ת דברי טעם (סי' עח) כתב די"ל בפשטות דקאי על הסיפא, ולרבותא קאמר דמי שמוחזק בכשרות נאמן, אע"פ שהוא שוחט לעצמו ומוכר לאחרים. אבל לענין לקנות ממי שאינו מומחה, אין שום חילוק אם שוחט לעצמו או לא עיי"ש.

וצ"ע שנראה שלא הרגיש שדבריו הם נגד הפוסקים הנ"ל³⁰, וגם לא שיש סיעתא לדבריו מדברי הש"ך. אבל מ"מ טעמא בעי שלא כתב הרמב"ם דבריו ברישא וכמו השו"ע, וכמו שראוי להיות לפי דקדוק הלשון. ולפי דברי הדבר אליהו הנ"ל א"ש, דאי הוה קאמר לה ארישא, הוי אמרינן דמוכר שאינו שוחט בעצמו, ואין ידוע מי שחט ג"כ מותר, ואהכי כתב לה רק בסיפא.

וכל זה אם אינו בודק הסכין בעצמו אלא מראה לחכם כדינא דגמרא (חולין יח.), אבל בזמנינו שהשוחט בודק בעצמו (כהרא"ש סי' כד), כתב הד"מ (שם) דצריך מומחה ומוחזק לכו"ע, דהרבה יראת שמים צריך לבדיקת הסכין³¹ עיי"ש.

ולמעשה ודאי צריך השגחת בי"ד על כל ענין שחיטת הבשר, ואין מועיל עדות השוחט על הטבח וכה"ג, והשוחט והבודק צ"ל מומחים ויראים עם כתב קבלה, וכמו שנתבאר יפה בשו"ע ונו"ב (יו"ד סי' א ס"א). וכל זה אפילו באין לו להשו"ב שום הפסד ממון, ואילו שוחט לעצמו ומוכר לאחרים, כתב הרמ"א (סי' יח סי"ח, עיי"ש בט"ז ס"ק טו, ובשאר נו"כ) שנהגו שלא לקנות ממנו כלל.

ומסקנת דברי הרמ"א שם שכתב "אלא אותן הממונים מן הקהל", אין מבואר הכוונה, אי שבממונים אין הריווח וההפסד שלהם, אלא של קהל, וע"כ לא נחשדו, או שאותן הממונים נקראו מוחזקים בכשרות, ויש להאמינם אפילו אם הריווח וההפסד שלהם³². ומכל מקום במוחזק בכשרות מבואר להדיא (ביו"ד סי' סה סי"ד) דמהני. ובשמלה חדשה (סי' יח סכ"ב³³)

29 דהא אז אפילו בסוריא מותר, כמוש"כ בע"ז לט: ויו"ד סי' קיט ס"א, וראיה לדברי הבית הלל שהזכרתי בהערה 41.

30 וכתב שם שהם נגד דברי הלח"מ בלבד עיי"ש. ואע"ג שעיקר כוונתו שם שהמוכר צריך להיות מוחזק בכשרות בכל אופן, ודומה לדברי הדבר אליהו הנ"ל, מ"מ מפירושו בדברי הרמב"ם משמע דלא ס"ל גם החילוק שכתבו הד"מ והפמ"ג, דבשוחט לאחרים נאמן אף שאינו מוחזק בכשרות. וכן ממה שכתב להדיא דדבריו הם בניגוד לדברי הלח"מ, שפירש בלשון הרמב"ם רק כמו לשון המחבר. ובאמת גם בדברי הלח"מ יכולים להעמיס כדעת הדבר אליהו, ולא רצה אלא לאפוקי שוחט לאחרים דנאמן.

31 וכתבו המחבר בסי' יח סי"ז.

32 ובפרט שלפי המציאות בעוה"ר, הרבה בנ"א קל להם יותר לקבל ההפסד ממון, מאשר הפחד מראשי הקהל וצ"ע.

33 ויע"ש סי' ב ס"ב.

מבואר דס"ל דממנהגא גם זה אסור, ומשמע שפירש כן בדברי הרמ"א. והוסיף עוד דאם יש שאלה, אסור מדינא להורות בעצמו, כיון דאיתחזק איסורא, וממרוצת לשונו משמע דמיירי אפילו בממונה מן הקהל³⁴.

וכן כתב בשו"ת מהר"ם שיק (יו"ד סי' לא-לב) דבכל מקום שיש ממונים ע"י הרב והקהל, אסור מצד התקנה לשחוט בלעדס אפילו בחינם עיי"ש, וע"ע בשו"ת קרן לדוד (סי' קעו).

ו. סוגיית הגמרא לענין חפצי שמים

ת"ר (מנחות מב:) תפלין יש להם בדיקה ואין ניקחין אלא מן המומחה, ספרים ומזוזות יש להם בדיקה וניקחין מכל אדם. ורש"י פירש הטעם דתפלין אין נקחין אלא מן המומחה שידוע שצריך לעבדם לשמה, משא"כ בספרים ומזוזות שא"צ עיבוד לשמה לדעתו³⁵. ומשמע מדבריו דבמקום שלא שייך עוד להסתפק על העיבוד, וכגון שידוע על הקלף שהוא מאותם שנתעבדו בהשגחה ועצהיו"ט, א"צ מומחה, ויכולים לסמוך שלא אירע בהם שום שאלה, ולענין החסירות ויתירות הרי מועיל בדיקה.

וכן לדעת התוספות שפירשו (שם ד"ה תפלין) דהכל בקיאים גם בלשמה דעיבוד, ולחסירות ויתירות לא חיישינן כיון שאפשר לבדוק אחריהם. ומה שאין קונים תפלין אלא מן המומחה, הוא משום דכיון דיש טורח לפותחן, חיישינן שמא לא יבדוק אותם, וכ"כ הרא"ש (הל' תפלין סי' לא), והאור"ז (ח"א הל' תפלין תקלג), וכ"פ בטוש"ע (או"ח לט סעיפים ח-ט), ובמג"א (שם סק"ב). וכ"ש לדעת הרמב"ן במלחמות (סוכה ה.) שגורס דרך לס"ת בעינן מומחה, וסובר דתו"מ לא בעי לשמה לא בעיבוד ולא בכתיבה, שאין כאן על מה לחוש.

אמנם בסיום דבריו ציין המג"א לדברי הרמ"א הנ"ל (ביו"ד ריש סי' קיט) דכל דבר ששייך ביה איסור, אסור לקנות כי אם ממי שהוא מוחזק בכשרות, ולא סגי בסתם ישראל, אף שלא נתרע עדיין חזקת הכשרות שלו. וסובר המג"א דלאו דוקא חשש איסור, אלא הוא הדין בחשש פסול, לפי מה שנוהגים האשכנזים כהרמ"א.

וכל הני תירוצי דלעיל, שכתבו האחרונים לחלק בין שחיטה לימ"ח מח"ג, נצרכים ג"כ בכדי להבין דעת המג"א שבכאן, דהא מהאי סוגיא מוכחא דמומחה דקאמר בש"ס היינו גם לענין הנאמנות, ולא רק לענין ידיעת ההלכה והמצאות, וכמו שכתב גם הריטב"א (בע"ז דף מ. ד"ה אין) בשם הרמב"ן (שם ד"ה הא)³⁶.

וא"כ ממאי דקי"ל דמזוזא א"צ מומחה, ואפילו בתפלין א"צ אלא משום לשמה דעיבוד לרש"י או טורח הבדיקה לדעת התוס' – הרי דלא חיישינן בסתם לזדון או לשגגה, אלא במקום דשייך לחוש שמא קנה מעכו"ם וכדברי התוספתא ורש"י הנ"ל, ומה הריח מדברי הרמ"א הנ"ל. אלא עכ"ח כחדא מהני תירוצי, וכ"כ במחצה"ש שדעת המג"א דכתיבת תפלין שיש בה

34 ויוצא מזה לכאורה שפירש דברי הרמ"א דאפילו הממונה מן הקהל יש לו ריווח והפסד, ועיי"ש סכ"א שכתב דהטבת אסור לו להרוויח אפילו מן הכרכשאות, אא"כ אינו מפסיד בשביל הטרפות וצ"ע. וע"ע בשו"ת בר ליואי (סי' ח).

35 ונתבאר בעז"ה בתוך הביורר הלכה שערכתי בס"ד לענין עיבוד הקלף.

36 דהרי בימ"ח מח"ג ודאי לא חיישינן אלא לנאמנות דאין שייך ידיעת הלכה כ"כ, וכמש"כ רש"י דחשידי אלפני עיור. ועוד דאי הוי חיישינן לידיעת ההלכה, לא היה לנו להתיר לסעוד אצלו ג"כ. אמנם בשו"ת עין המים (סימן ג ד"ה והנה כת"ר) הראה פנים לומר, דאף שא"צ מומחה אבל מוחזק בכשרות בעינן, וצ"ע.

הלכות רבות דומה לשחיטה ממש, וצריך מומחה לכו"ע. ובתשובת מהר"ם שיק (יו"ד סי' רפג) כתב דהמג"א ס"ל כהבכור שור הנ"ל.

ודברי הרמ"א מפורשין דימ"ח מח"ג לאו דוקא, אלא בכל דבר ששייך בו חשש איסור דרבנן וכ"ש דאורייתא, קי"ל כדעת הרמב"ם שצריכים דוקא מומחה בכל חו"ל מדינא. וגם המחבר מודה בזה בענינים הדומים לשחיטה לפי תירוצי האחרונים הנ"ל, וכן לשיטות הסוברים שהמחבר פוסק כהרמב"ם ממש גם בסימן קיט, יוצא מדבריהם דימ"ח מח"ג לאו דוקא, דהרי המחבר סתם וכתב כל דבר איסור. וכ"כ הש"ך (סק"ג) דאפילו באיסור דרבנן דינא הכי, דהרי ימ"ח מח"ג הוא כולוהו מדרבנן לפי גירסתינו שהוא גירסת רש"י, ואפילו לגירסת הרמב"ם הוא רובם מדרבנן.

עוד מבואר ממה המג"א שהביא דין זה לענין תפלין, דאע"ג שאין בזה חשש איסור, אלא חשש פיסול דמצות עשה, מ"מ שייך דין זה שאין ליקח אלא מן המומחה.

ולוא דבריו היה אפשר לחלק ולומר דלא אמרו כן אלא גבי איסור חפצא דמאיס יותר³⁷, וכעין מש"כ הרא"ש (יומא פ"ח סי' יד, ובתשובות כלל כו סי' ה) בשם רבו מהר"ם מרטנבורג ז"ל לגבי שחיטה בשבת לחולה, אפילו במקום שיש בשר נבלה. אמנם ממה שאמרו כן אפילו גבי איסור דרבנן, לפי מה שהעלו האחרונים³⁸ דהוי איסור גברא ולא חפצא, ליתא לכאורה לחילוק זה.

ולפי מה שכתב בפרמ"ג (או"ח סי' לב א"א ס"ק סט) שסופר חמיר משוחט, שמלבד ביטול מצות עשה, הוא מכשיל את הקונה בכל יום באיסור ברכה לבטלה שנמצא עובר אלאו דלא תשא, א"כ במצות עשה שמברכין עליו, משום תרתי נגעי בה, והוי ק"ו מדינא דהרמ"א.

ואם כיוון המג"א לזה, לא נתבאר הילכתא גבי מוזהה הקבוע במקום שאין מברכין עליה מחמת איזה ספק³⁹, אם צריך נמי מומחה. אבל לפום ריהטיה דהמג"א, לא משמע שכיון לדברי הפמ"ג דהו"ל לבאר האי ק"ו. וכיון שסתם, משמע דבכל אופן מצוה ואיסור שוים הם לענין זה.

ז. אם חזקת חיוב הוא כמו חזקת איסור

ועל דרך שכתבו הפמ"ג והישועות יעקב בשחיטה, דכיון שיש להבהמה חזקת איסור⁴⁰, גם המחבר מודה שצריך מוחזק בכשרות להפקיעו מחזקתו, כיוצא בו חידש הגרש"ק זצ"ל בשו"ת פרי עץ הדר (סימן א ד"ה והנה בענין) דה"ה בחפצי שמים שהם לצאת ידי חובת מצות עשה, שאין לקנות אלא ממנו שמוחזק אצלו בכשרות גמור, לבד במילתא דעבידא לגלויי. והטעם דכיון שיש חזקת חיוב מצות עשה, אין יוצאים מידי חזקה זו, אלא אם כן מקיימים המצוה בחפצי שמים כאלו, שנתברר כשרותם ע"י מי שמוחזק בכשרות.

37 ועיין מג"א (לב ס"ק יג) שהעלה סברא לומר שדבר מאכל חמור טפי בענין הסימנים שיכולים לזייף, ועיין חת"ס (בהגהות שם ובתשובות או"ח סי' ו ד"ה כל זה, וביו"ד קבר ד"ה הבי"). והפוסקים שאביא לקמן שלקחו חבל בפולמוס תר"ו בענין אתרוגי ראפיוז ואייא שבמדינת יון ומכונים ע"ש קורפו, הרבו לפלפל בדבר זה אי מצות עשה חמיר מל"ת או לאו, עיין עליהם.

38 עיין בנתיב"מ סי' רלד ביאורים סק"ג, אתון דאורייתא כלל י, שו"ת אחיעזר ח"ב סו"ס יב, ועוד.

39 וכגון שאין לו ד' אמות מרובעים, אלא בצירוף היתר מן האורך על החסר מן הרוחב, וכמבואר בש"ך (יו"ד סי' רפו ס"ק כג). ובפתח שאין בו דלת (שם ס"ק כה). וכן באין לו אלא מוזהה אחת מצד ימין (בסי' רפו סק"א).

40 וכמו שאמרו ז"ל (חולין ט. ועוד) בהמה בחייה בחזקת איסור עומדת, עד שיועד במה נשחטה.

ולא עוד, אלא הוסיף להחמיר בו עוד חומרא אחרת, שאפילו מוחזק בכשרות לא מהני נגד החזקת חיוב, אלא שני עדים כשרים, כמו שעד אחד לא מהני באיתחזק איסורא (יו"ד סי' קכז ס"ג⁴¹) עיי"ש.

יש לדייק מדברי הגרעק"א זצ"ל, דס"ל ג"כ כדעת הגרש"ק זצ"ל, שפסק (שו"ת מהדו"ק ח"א פסקים סי' ז) דהכותב תפלין שלא נתמלא זקנו, אע"פ שהוא למעלה מ"ג שנה, צריכים לבדוק לו הב' שערות ע"י ב' עדים, דכיון שמי שרוצה לצאת בתפלין אלו, יש לו חזקת חיוב להניח תפלין, אין יוצאים מידי חזקה זו, אלא בעדות גמורה עיי"ש.

והגאון בעל חסד לאברהם זצ"ל (בשו"ת שבסו"ס נחלת יעקב ח"ב סימן א ד"ה ועתה נעתיק) חלק על הגרש"ק הנ"ל, ובירר בהרבה ראיות שאין זה נקרא סותר החזקה, שהרי אין שום קשר ושייכות בין החזקת חיוב, לענין החפצא שאנו דנים עליו אם הוא כשר או לאו, ואין עדות העד אחד באה לסתור החזקה שמקודם. ומסקנתו שם דלא בעינן מוחזק בכשרות כלל.

וכן כתב גם הגאון ר' שמחה נתן עלנבערג זצ"ל אב"ד לבוב (שו"ת פרעה"ד סימן ה) שאין צריך ב' עדים לזה⁴², אבל לא דיבר מאומה מדין מוחזק בכשרות, ויתכן שהוא סובר דבכל אופן בעינן מוחזק כדעת הרמב"ם והרמ"א, אלא כונתו לחלוק על מה שהעלה הגרש"ק זצ"ל בתוכן דבריו (בסוד"ה והנה בענין), דלא מהני ע"א נגד החזקה כלל, אע"פ שהוא מוחזק בכשרות.

וכן הוא דעת הנוב"י (מהדו"ת או"ח סי' א) ותורת חסד (או"ח סי' א אות ג) לענין בדיקת הב' שערות בקטן שמלאו שנותיו, דדוקא בחליצה מעכבת הבדיקה אפילו בדיעבד, משום דרוצים להפקיע מחזקת איסור, אבל לענין כתיבת תפלין אין הבדיקה מעכבת אם אינו לפנינו לבדוק, כיון שאין בזה שום חזקה המנגדת לחזקה דרבא (נדה מו.). שכל שהגיע לשנים בודאי הביא סימנים עיי"ש. ומזה דחזקת חיוב אינו כמו חזקת איסור. וא"כ הוא הדין בנידון דידן, שלדעתם בודאי שאין צריך שני עדים לענין השגחת האתרוגים, ועכ"פ לדעת המחבר אין צריך בזה אפילו מוחזק בכשרות, וסגי בסתם עד אחד.

אבל בתשובה אחרת (שם סי' ב) חזר בו בעל חסד לאברהם מפסקו הנ"ל, וכתב שאין עד אחד נאמן במקום החזקה, אא"כ מוחזק בכשרות וכטענת הגרש"ק ז"ל, וגם דהא בלאו הכי הרי פסק הרמ"א והמג"א הנ"ל כהרמב"ם. ומ"מ לא הצריך שיהיו שני עדים.

והשואל ומשיב (תליתאי ח"א סימן קמד) הקשה על בעל חסד לאברהם על מה שחזר בו מפסקו הראשון⁴³. ולמעשה קיים את דבריו הקודמים, ע"פ מה שהוא פוסק בהלכה כהראב"ד,

41 ומ"מ מבואר שם דאי הוי בידו נאמן, ואולי י"ל כדונת הגרש"ק הוא רק לפימש"כ שם להלאה עוד, דא"א לעמוד על הדבר היטב עיי"ש. ואולי אף אם הוי בידו ללקוט רק האתרוג הכשר, כיון דאין בידו לתקן הפסול לא חשיב בידו. ולדינא לא ביריא לי כן, ועדיין צ"ע.

ואין להביא ראיה מבדיקות טרפות דנאמן העד אחד, דהרי לאחר שחטיה כבר יש להבהמה חזקת כשרות, עד שידוע במה נטרפה (חולין שם). ובשו"ע"ר (יו"ד סי' א קו"א סק"א) הביא מחידושי הרשב"א (לחולין י: ד"ה ונשים) דמה שאמרו דבשחיטה מקרי בידו לתקן, אע"ג דלפעמים מתרמי קלקול שלא ברצונו, כיון דע"פ רוב לכוין שיהא כשר ע"כ.

42 והביא ראיה לזה בדברי החו"ד ז"ל בספרו תורת גיטין (דף ב בתוד"ה הוי דבר שבערוה).

43 ויש ליישב קצת דבתשובה זו בא לפסול אתרוגי הרב מינץ ז"ל, כוונתו רק לפי דברי הרב מינץ ז"ל עצמו, שהטיל דופי בהאתרוגים אחרים מארץ יון מטעם זה. והיינו דלא לו שקיבלו עליהם דעתו של הרב מינץ ז"ל ושיטתו של הגרש"ק זצ"ל הנ"ל בזה, אסור להם לקנות גם אתרוגי הרב מינץ ז"ל עצמו.

ובדעת הש"ך וכנ"ל.

וגם הגאון מהריא"ז ענזיל זצ"ל (שו"ת סי' יח) כתב דאין צריך מומחה אלא גבי תפלין שיש הלכות רבות, דהוי כמו שחיטה ממש. אבל באתרוג ושאר דבר ס"ל דלא אמרו מומחה אפילו להרמב"ם, אלא בדברים הנמנים⁴⁴. עוד כתב דמי שדעתו יפה, אפשר לו לסמוך על שיטת הראב"ד המקיל, שאין צריך מומחה בכל הדברים הנמנים.

ח. החילוק בין התקופות לענין סת"ם

והרי הסכימו כולו רב רב, בדבין שיש בו כמה וכמה הלכות, לכו"ע אין לקנות מסתם ישראל אפילו כשר, דמנא לן דידוע כל ההלכות, והכי ודאי מסתברא.

אבל יש להקשות מסוגיא דמנחות הנ"ל, דספרים ומזוזות נלקחין מכל אדם, והיינו אפילו אינו מומחה, כמו שנתבאר לעיל. והרי הא ודאי דפיסול חק תוכות דאורייתא, שייכא בין במזוזות ובין בספרים. וכל הפוסקים (באו"ח סימן לב סי"ז, י"ח וכ"ה) הסכימו, דלא מיירי דוקא בחוק כל האות ע"י חק תוכות, אלא אפילו היכי שנשחתה צורת האות ע"י חיבור קטן וכיוצא, ומתקנו בגרירה אפילו מועטת, פסל את מלאכתו מדאורייתא. ואם כן הרי צריך להיות בקי בדקדוקי כל אות ואות, איזה מהם הוא רק לכתחילה, ואיזה מהם מעכב בדיעבד, עד שאם חסר או נתשטשט, אי אפשר לתקנו בגרירה.

ובשלמא לדעת הרמב"ם לא קשה, דאיכא לאוקמא חק ברייתא דלענין ספרים ומזוזות, בא"י בזמן שישראל שרויין על אדמתן, וכמו דס"ל לענין ימ"ח מח"ג דבא"י בזמן שישראל שרויין על אדמתן, מותר לקנות אפילו בשר. ולכן לא העתיק להלכה קולא זו דספרים ומזוזות, דהרי בזמנינו ודאי שצריכים מומחה, וכמש"כ בשו"ת עין המים (סי' ג ד"ה והנלע"ד)⁴⁵.

אבל לפי מה שכתבו האחרונים הנ"ל, דבמקום שיש הרבה הלכות, אף הראב"ד מודה שאין קונים אלא מן המומחה, ולדידיה אין שום חילוק בין ארץ ישראל לסתם חו"ל, קשה מברייטא מפורשת המתרת לקנות ספרים ומזוזות, ממי שאינו מומחה. ואולי גם זה הכריח את הרמב"ם

אבל הגאון בעל שואל ומשיב זצ"ל התיר כל אתרוגי יון, ולפי"ז גם אתרוגי הרב מינץ ז"ל היו כשרים. והנידון בתשובת השואל ומשיב הוא על אתרוגי בנו של הרב מינץ הנ"ל, ועיי"ש בתחילת התשובה, שאפילו אם היו אתרוגי הרב מינץ ז"ל אסורים, הוא רק משום קנסא, ואין לקנוס הבן בעון האב. וע"ע בשו"ת שואל ומשיב (מהר"ד ח"א סי' קכ).

44 והחת"ס (שו"ת או"ח סי' ו ד"ה כל זה) כתב דהרשב"א השיא דעת הרמב"ם לדעת אחרת, שאין הכונה אלא לאותם הנמנים, ולא על כיוצא. אמנם הראשונים חולקים עליו, וכן הלכה עיי"ש.

ולא מצאתי בדברי הרשב"א בסוגיא זו, אלא האמור בשמו לעיל דארץ ישראל דוקא, המובא גם בב"י (סי' קיט), ולא ע"ז יכווננו דברי החת"ס זצ"ל. אבל בדברי התו"ט (דמאי פ"ד מ"ה) משמע כדעה זו שהביא החת"ס בשם הרשב"א, שכתב שאפילו להרמב"ם לא נחשדו ישראל להאכיל שום דבר איסור, אלא בין ובשר, גבינה ודג, בלבד, הוא דקאמר עיי"ש. וכיוצא בהם דברי מהריא"ז ענזיל זצ"ל.

ומ"מ לענין הלכה משמעות דברי רוב הפוסקים הנ"ל ועוד, דאינו כן, אלא כל דבר הצריך כשרות הוא בכלל, וכמסקנת דברי החת"ס זצ"ל.

45 ודינא דהלוקח תפלין ממי שאינו מומחה צריך לבדקן, כתבו הרמב"ם בפ"ב מהל' תפלין ה"י. אלא דעדיין קשה למה הוכשרו התפלין לאחר הבדיקה, כיון דאיכא למיחש לחק תוכות ושלא כסדרן. וצריך לתרץ כמש"כ בפנים לשיטת הראב"ד, או אולי ס"ל דדיעבד כשר ממי שאינו מומחה בכל אופן, דכל היינים דלא יקח אינן אלא לכתחילה, ועיין לקמן בענין זה. והרי בלאו הכי ודאי מיירי בדיעבד, דהא לכתחילה ודאי יש לחוש שלא יטרח לבדוק וכדאיתא בש"ס.

לומר דהו"ל הוי כסוריא, דא"א לומר דבכל חו"ל יהיו מותרין ליקח ימ"ח מז"ג וספרים ומזוזות ממי שאינו מומחה, וכמש"כ בספר הנ"ל (שם), וע"ע בקונטרס תוכחת מגולה⁴⁶ (עמוד קא), אבל להראב"ד ודעימיה ודאי קשה.

ולכאורה יש לתרץ, דכמו שאמרו לענין שחיטה דרוב המצויין אצל שחיטה מומחין הן, הוא הדין לגבי סתו"ם, שמי שקרבה לבו לעסוק במלאכת הקודש ודאי מומחה הוא, אף שלא מצינו כן בש"ס שיאמרו כן להדיא לענין זה⁴⁷.

ולפי"ז צ"ל נמי דמה שהסכימו הפוסקים דאין ליקח סתו"ם ממי שאינו מומחה הוא רק בשביל קלקול הדורות, וכמו שהעיד החת"ס בתשובותיו (שם ד"ה ובכל זאת) בזמנו שיש מיעוט המצוי דחשידי להכשיל במתכוין, לא פחות מחנונים שבסוריא, שאז צריך מומחה מדינא. וכפי התירון שכתבתי למעלה, שבזמן בעלי השו"ע היו צריכין כבר לחשוש במקום שצריך ידיעת ההלכה, אבל בזמן הש"ס היו יכולים לסמוך על החזקה דרוב המצויין. אבל שאר תירוצי האחרונים הנ"ל לא יעלו שפיר לפי"ז.

ולא מסתברא האי תירוצא, דא"כ למה חששו שלא לקנות תפלין ממי שאינו מומחה, לשיטת רש"י שפירש שמא אין בקיאות בעיבוד לשמיה. ובשלמא לדעת התוס' דמשום חסירות ויתירות הוא דנגעי בה, הרי אפילו המומחה ביותר יוכל לטעות בזה, אבל לשיטת רש"י הרי ידיעת הלשמה הוא פשוט וקל הרבה יותר, מהדינים המסובכים שבהלכות כתיבה, ומינה דלא סמכין לומר שרוב המצויין יודעין ההלכה. אבל עדיין ניתן לתרץ בדוחק, שכן קים להו לרבנותינו ז"ל שרוב המצויין היו מומחין רק בהלכות כתיבה, ולא בלשמה דעיבוד.

אלא שזה נדחה מסוגיא דגיטין (מה:), דמוכח שם להדיא, דלמאן דלא בעי שיהיה הכותב בר קשירה, מותר לקנות סת"ם אפילו מגוי, אי ידעין ביה שכתבן לשמן, והא ודאי דליכא למימר דסתם גוי הוא בקי בדיני חק תוכות. ואפילו למאן דמצריך בר קשירה מכשיר עכ"פ במומר לתיאבון, וכמו שכתב הגרעק"א (בשו"ת סי' סט ד"ה ואולם), דהאחרונים חולקים על המג"א (לט סק"ג) שהחמיר בזה. ואף המג"א לא קאמר אלא לפי מה דס"ל דמומר לתיאבון, נמי לא מקרי בר קשירה עכ"פ מדרבנן עי"ש, אבל מטעם נאמנות לא מיירי כלל, ולכאורה היה לנו לחוש לכך.

והגרעק"א (שם ד"ה ואף דכל) חילק דהפוסקים מיירי באופן שרואים בשעת כתיבה שעושה כדין, ולענין לשמה לא חיישינן במומר רק לתיאבון, דאין בזה טירחא. והוי דומיא דשחיטה דקי"ל (חולין ד'). אדם בודק הסכין ונותן למומר לשחוט, דעל שהיי' ודריסה לא חשדינן ליה כיון שאין טורח בכך, ע"כ. ועדיין קשה מסוגיא דגיטין, דהא בנמצא ביד גוי דמותר ללישנא בתרא, בשביל שתולין שמא לקחו מישראל היודע לכתוב לשמה, הרי ודאי לא ראינו אותו בשעת כתיבה, ולא יצאנו מידי החשש של חק תוכות. וגם עדיין אינו מתורץ למה מותר לקנות מישראל סתם שאינו מומחה.

46 שיצא לאור בשנת תרל"ז לפ"ק לחוק האיסור שעל אתרוגי קורפו. בשער הספר כתב "משה ר"ם", ריש מתיבתא דקאוונע, אבל ידוע שמחברו היה הרב צבי הירש ז"ל, בן הגאון ר' יצחק אלחנן זצ"ל מקאוונע. ועיין בספר זכרון יעקב (ח"ב סי' סב) שנכתב ע"י איש אמונו של הגאון מקאוונע זצ"ל, שכתב שהספר נתחבר ע"פ ציוויו של הגאון הנ"ל.

47 ועיין לקמן מדברי החת"ס זצ"ל בזה.

ומה שתירץ הגאון בעל בגדי ישע ז"ל דכיון שהרוב מומחין אינו מצוי שיטעה, ואם יטעה אינו טירחא כ"כ לגרר הכל, כבר דחאו היטב בשו"ת עין המים (שם ד"ה והנה כבודו וד"ה ומ"ש מעלתו) דהטעות מצוי מאוד, וודאי חשיב טירחא יתירה לגרור את כל האות, מלגרור רק דיבוק קל המשנה לפעמים את צורת האות, וכ"כ גם הגרעק"א (שם ד"ה ואך)⁴⁸.

גם אין לתרץ ע"פ שיטת הרשב"א (שבת קד:) דלא נאמר פסול חק תוכות אלא היכי שחוקק מן העשת דלא שכיחא, אבל אם כתב חית דהיינו שני זיינין וחטוטרא על גביהן, ורוצה לעשותן שני זיינין נפרדין ע"י גרירת החטוטרת, לית ביה משום פסול חק תוכות.

הא ליתא דהא הבי" (או"ח סי' לב סי"ח) דקדק מתשובת הרשב"א עצמו (ח"א סי' תריא) דבעשה רי"ש כעין דל"ת צריך לגרור כל הרגל, וכמש"כ הגרעק"א (שו"ת מהדו"ב סי' לו). ועב"ח צריך לתרץ ולחלק ביניהם, ועכ"פ להלכה קי"ל מדינא כהמחמירים וכמ"ש הגאון הנ"ל. ואפילו אם היה רק פסול מדרבנן צריכים לחשוש אחריו, דהרי כל הנך חששי דימ"ח מח"ג הוו מדרבנן.

ונלע"ד לתרץ ע"פ הידוע מדברי חז"ל (עירובין יג, סוטה כ.), דסתם סתו"ם בזמניהם היו נכתבין בדיו שאין בו קנקנתום, שהוא נמחק במים ואינו משאיר רושם, ואיכא נמי מ"ד (שם) שאם נותן בו קנקנתום פסול, משום דבעינן דיו שיוכל להמחק במים לסוטה, אבל אנן לא קי"ל הכי⁴⁹. וגם העיבוד שלהם היה ע"י עפצים שאינו מתקלקל במים. וא"כ ליכא למיחש לשמא היה בו טעות ונתקן ע"י חק תוכות, שהרי דרכם היה למחוק במים, ואז אם מוחק מקצת האות נמס כולו. ולא יתכן לחוק מקצתו או תוכו אלא ע"י גרירה, שלא היה נהוג כ"כ, שיהיו צריכים לחוש לה מן הסתם.

משא"כ בזמנינו שדיו שלנו עשוי מקנקנתום ועפצים שא"א למחוקו בלי גרירה, וגם הקלף שלנו אינו מעובד בעפצים אלא בסיד⁵⁰, ומתכווץ ע"י המים, כמו שכתב מהר"ם ברי" (סדר גט אות סה) שזוהו הסימן להכיר באיזה צד לכתוב.

ובכל זה מיושב היטב למה צריך בזמנינו, שיהיה מומחה ומוחזק בכשרות בסת"ם כמו בבשר. ובוהו א"ש ג"כ מה שפסק הפרמ"ג (פתיחה להל' סת"ם בא"א סו"י לב ס"ק סט) מומר לתיאבון פסול לכתובת סת"ם, שמא לא יגיד על שאלותיו, דהפסול שכיח עיי"ש.

ז. בדיעבד שקנה ממי שאינו מומחה

ולישנא דאין לוקחין ימ"ח מח"ג, משמע סתמא דהיינו לכתחילה, אבל אם לקח כבר או קיבל במתנה, איכא למימר דהדרין לדינא (יו"ד קכז ס"ג) דעד אחד נאמן באיסורין, וקצת

48 אלא שבד"ה ועוד, מצדד לומר בס"ת השייכת לבני העיר שגם הוא קורא בה ומברך עליה, הוי דומיא דאובל אצל, דמותר לכו"ע אצל סתם ישראל, אפילו אם נחשד אלאו דלפני עיור. אבל אינו סומך ע"ז למעשה.

49 אלא לכתחילה, רמ"א או"ח סי' לב ס"ג, שו"ע ורמ"א יו"ד סי' רעא ס"ו. אבל למעשה אין מחמירים אפילו לכתחילה, כיון שהוא מתקלקל, כמוש"כ המשנ"ב סי' לב ס"ק ח. והארכתי בזה במקום אחר.

50 עיין תוס' שבת עט: סוד"ה קלף, ובמגילה יט. ד"ה דפתרא, ובמנחות לא: ד"ה הא, שר"ת התיר זה. ובתשובת הרמב"ם (הוצאת בלאו סי' קנג) פוסל, ומשמע שהבין כן מתשובת רב נטרונאי גאון (שהובא ברא"ש סוף הל' ס"ת) שעבוד סיד פסול, והמקילים לא התירו אלא בשעה"ד, משום שמותר לקרוא בס"ת פסול. ואכמ"ל, כי בודאי נתפשטה ההלכה שמותר לכתוב על קלף שהוא מעובד בסיד, כל שנתעבד לשמה, וכמו שנפסק בשו"ע או"ח סי' לב ס"ח, וי"ד סי' רעא ס"ב.

משמע כן בלבוש (ס"א).

וזה אתי שפיר לדעת הרמב"ם, דס"ל דהאי דינא מיירי אפילו באינו חשוד, דעדיין לא יצא מכלל עד אחד, אלא דבבא לקנות, אמרינן ליה דלא ליקני אלא מן המומחה. אבל לרש"י דלא מיירי אלא בחשוד, מסתבר לכאורה דחשוד אינו בכלל עד אחד. ואם כן אפילו בדיעבד שקנה ימ"ח מח"ג ממי שאינו מומחה, אסור לאכלם.

ומ"מ איכא למידק אף לרש"י דמותר בדיעבד, מהא דתפלין מותר על ידי בדיקה מחסירות ויתירות, ולא חשו משום עיבוד בדיעבד, דתלינן דמסתמא עשה ע"פ הדין. ויש לדחות דדילמא האי דינא דצריך עיבוד לשמה, הוא רק לכתחילה לשיטת רש"י⁵¹.

אבל בבית מאיר ליו"ד (סימן א ס"ד) נשא ונתן בדבר, והסיק דבמקום שצריך מומחה, אסור אפילו בדיעבד. ומשמע דר"ל אפילו לשיטת הרמב"ם, דהא עליה קאי עיי"ש.

ובכל זה לפי מש"כ לעיל בענין ימ"ח מח"ג, שהרמ"א לא פסק כהרמב"ם בהחלט, דבדרכי משה כתב שהמנהג להקל, אלא אי כתירוץ הט"ז שראוי להחמיר משום קלקול הדורות עיי"ש, צ"ע אי הוי דינא לאסור אפילו בדיעבד. אבל לפי מה שכתבנו לעיל דיתכן לומר, דמצד קלקול הדורות הוי איסור מדינא, יתכן דאפילו בדיעבד אסור. וכן לתירוץ הבכור שור דהרמ"א ס"ל דלא סמכינן אהאי מנהגא כלל, אלא דינא כהרמב"ם, יוצא לכאורה לדעת הבית מאיר, דאפילו בדיעבד אסור.

ועוד נ"ל דהיינו דוקא היכי דאסור מדינא, והיינו במקום דשכיחי חשידי, אפילו רק על השגנות והעלם הדין. אבל במקום שאסור רק ממנהגא או תקנתא, צריך לבדוק על המנהג או התקנה, אם התכוונו האוסרים לדיעבד.

אבל הבכור שור (ע"ז לט): כתב דבדיעבד מותר מעיקר הדין, והביא ראיות לזה, וחולק בזה על היוצא מדברי הש"ך (סי' א סק"ב) דאפילו בדיעבד אסור. ומ"מ כתב דלמעשה אין להורות כן⁵².

ולמעשה בבשר ודאי אסור, ובשאר דברים צריך הוראה חכם בכל מקרה בפנ"ע, ותלוי לפי ראות עיני המורה, עד כמה שהפסולים שכיחים.

י. דין החשוד לדבר קל

הערוך השולחן (יו"ד קיט ס"י) הקשה על הרמב"ם דס"ל דצריך מומחה ומוחזק בכשרות בכל מקום, מסוגיא דבכורות (כט:): שהחשוד על הקל לא הוי חשוד על החמור, ונתבאר דינים אלו בשו"ע (יו"ד קיט, כל הסימן). ולכאורה אם צריך מומחה, דהיינו מוחזק בכשרות, אין החשוד לדבר קל נחשב כמוחזק בכשרות, עיי"ש.

ובאמת כבר קדמו הפמ"ג (יו"ד סי' א שפ"ד סק"א) בקושיא זו, וכתב דמ"מ מוחזק מקרי, ולא ביאר יותר. ובספר בכור שור (ע"ז שם) כתב דמי שהוא מוחזק בכשרות בכללות, אף

51 והארכתי בבירור השיטות בזה במקום אחר.

52 לכאורה כוונתו בזה רק לגבי בשר שיש בו דינים רבים, וציון למש"כ בשמלה חדשה ותבואות שור בסי' א, ובפשטות נתכוין למש"כ בשמלה חדשה (סכ"ד) דבמדינותינו שיש תקנה שלא לשחוט כ"א ע"י כתב קבלה, אם עבר ושחט בלא קבלה, אסור אפילו בדיעבד עיי"ש ובתבואות שור (סק"מ), דכל זה הוא בכלל התקנה. וכן למש"כ בס"ק יח לענין עבדים דבזמנינו פסול, עיי"ש דין זה מיירי אפילו בלי התקנה.

שנחשד לדבר אחד קל, לא הוי חשוד לדבר חמור, כיון שידוע שהוא כשר בכל הדברים, ודייק ליה מסוגיא דבכורות עיי"ש⁵³. משא"כ מי שאינו מוחזק כלל, ואין אנו בקיאים בטיבו.

ולפי מש"כ לעיל בטעם הדבר למזה התירו בא"י בזמן שישראל מצויים שם, לפי שאימת ב"ד עליהם, אין הכרח כ"כ, דנוכל לומר דסוגיא דבכורות מיירי בא"י בזמן שישראל שריים שם. וא"כ אפילו אם נאמר דהחשוד לדבר קל לא נקרא מומחה, עדיין מירתת מבי דינא רבה.

אבל לטעם השני דכיון שהוא מקום תורה, הוי כולו מומחין, הרי מוכרח לומר כן, דהא אפילו אי איירי בא"י, הרי מ"מ בחשוד אפילו לדבר קל, הרי את"ל דנתגלה שאינו בכלל הרוב המומחין, איך נסמוך עליו. וכן לפי מה שכל הפוסקים הסכימו דחשוד לדבר קל כשר, ובאינו מוחזק בכשרות פליגי, עכ"ל צריכים לחלק דחשוד על דבר קל, עדיין יכול להיות מוחזק בכשרות לענין שאר דבר.

יא. תקנות קדמונינו בעניני השגחה

והנה כבר הבאתי לעיל דברי הבכור שור שכתב שיש תקנת הקדמונים שלא ליקח שום יינות וגבינות⁵⁴, כי אם ע"י השגחה ממורה הוראה, ומשמע שלפי התקנה לא מהני מוחזק בכשרות ג"כ. וכתב שם עוד, שאין שום ראייה מהמקילים שהם עושים נגד התקנה עיי"ש.

וכנראה שתקנה זו מקורה בפנקס של ועד ארבע ארצות, כמו שכתב בבית הילל (יו"ד סי' סה סק"ה) וז"ל: שתיקנו בפנקס המדינה, שלא ליקח שום דבר מאכל או יין, אלא אם כן יש בידו כתוב וחתום מאיזה אב"ד, שנעשה בהכשר, שקורין "כשר בריב"ל⁵⁵ וכו' ע"כ⁵⁶. וכן מצינו בשו"ת הב"ח (החדשות – שאלה כט) שדן בנידון של כתב הכשר על יין עיי"ש, ובשו"ת משאת בנימין (בתשובות בהמ"ח)⁵⁷.

ובערך השלחן (יו"ד סי' קיט ס"ט) כתב:

וכן המנהג הפשוט בכל תפוצות ישראל, כשאחד שאין מכירין אותו שהוא מוחזק בכשרות, הביא יין או גבינה וחמאה או קמח פסח או כרכשאות יבשות ובשר מעושר וכיוצא באלו, מביא עמו כתב הכשר מרב היושב על כסא ההוראה וכו' עכ"ל.

ובענין כשרות הבשר ידוע ומפורסם היטב, שאין לוקחים בלי השגחה בשום אופן, ומבואר בדברי הרמ"א (יו"ד סי' א ס"א) דחובה על הב"ד לחקור על השוחטים והבודקים עיי"ש. ופשוט שאין לשום איש ליקח בשר, ממי שאינו עושה מעשיו תחת השגחת הב"ד, וכבר הבאתי קצת דברי הפוסקים בזה.

ולענין סת"ם, ידועים דברי החתם סופר זצ"ל בהסכמתו לספר קסת הסופר, וז"ל:

53 וכעיי"ז הוא תירוצו של הערוך השלחן (שם סי"א). ובשו"ת הגר"ז זצ"ל (סי' ט) כתב דחשוד לדבר קל לא חשיב ירא שמים מרבים, ופסול לבדיקת הסכין עיי"ש. ויש לחלק בין זה, לבין סתם מומחה. וע"ע שו"ת חקרי לב (יו"ד סי' קנו, וחז"מ סי' קנב) ושו"ת תעלומות לב (ח"ג סי' יא).

54 עיין ביד אפרים ליו"ד סי' קטו ס"ב בהג"ה.

55 בריוול, מכתב.

56 והביאו בבאר היטב למהר"י טיקטין זצ"ל ביו"ד סי' קיט סק"ג.

57 ובתולדות המחבר שבספר בני אריאל להגאון ר' שאול מאמסטרדם זצ"ל, נרפס דברי הברית שעשה עם בני הקהלה בענין ההשגחות על גבינות ויינות ולשונות יבשים (עיין בשאלות יעב"ץ ח"ב סוף סי' כד). וכיוצא בספר מטעמי יצחק להגאון ר' איציקל האמבורגער זצ"ל, ובספר פתח הבית להגאון ר' אברהם טיקטין זצ"ל.

ואמרתי יתן ה' ויבצע מעשהו, המקום יהי בעזרו, אזי אני פוקד על כל תלמידי המחויבים לשמוע בקולי, שמיום הרפסת ספר קסת הסופר הלו, מכאן ואילך, לא יתנו רשות וכתב קבלה לשום סופר, כ"א שיהיה בקי בספר הזה, ורגיל על לשונו, בדרך השוחטים שנוטלים קבלה. וכמ"ש ט"ז סימן א ס"ק ה⁵⁸, כן ינהגו עם הסופרים. וסופר שאינו בקי בספר הזה, יופסל מאומנתו. ויחזור לפרקים, כאשר וישת עליו מהרב.

כן אני מצוה לבניי ותלמידיי ה' יברכם, כי צורך גדול הוא, ומכשלה גדולה תחת יד הסופרים בעו"ה. ולבי לחוקקי ישראל גאוני זמנינו, שאינם משגיחים. ע"כ אני פוקד ומצוה לכל מי שמחויב לשמוע לקולי, שיחזיק במעוז הנ"ל ע"כ.

וכן נתפשט ההוראה למעשה. וכתב עוד בליקוטי תשובות (ח"ו סוס"י פג):

הריני מן המודיעי⁵⁹ שקבלתי מכתבו⁶⁰, וגם עשיתי האפשרי לפרסם הדבר נידון הציצי⁶¹, והם עוברים ג"כ בהוצאה לכרמלית ולרה"ר. ומ"ש דבתפילין סופרי זמנינו בקיאים, לא היה ולא נברא, כי בעו"ה מקלקלים ומכשילים רבים (הוא) [הם]. והרבנים אינם משגיחים עליהם, או אינם יכולים להשגיח עליהם כמו על השוחטים, והמכשלה ת"י.

ויש כמה מאות ישראלים כשרים, אשר מימיהם עדיין לא הניחו תפילין כשרים אקרקפתא דלהון. ה' ירום ראש עמו, ויתקיים (דברים כח, ו) וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך, אמן. ע"כ.

וכבר בספר הזכרונות (למהר"ש אבוהב – זכרון ט פ"ג) האריך מאוד בתיאור המכשלה שבזמנו בעניני סת"ם, וכתב שצריכים בתי הדינים לקבוע עצמם בזה, ולהשגיח על הסופרים אם הם בקיאים בהלכה עיי"ש.

ובמדינת פוילן היתה בזה התערורות גדולה בשנת תרצ"ה לפ"ק, שנאספו ע"ז הרבה רבני וגדולי המדינה, ויסדו תקנות קבועות על כל ענין ההשגחה על הסופרים והמגיחים והסוחרים, ועל הקלף והבתים ורצועות⁶¹ עיין בדבריהם. ומי יתן שיתקיימו כולם בימינו אלה⁶².

58 הט"ז חילק שם בין שוחט שצריך שיהיו כל ההלכות שגורין על פיו, לרב מורה הוראה שא"צ שתהיה כל הלכה להיות שגורה על פיו, ויובל לעיין במקום הצורך - שכיון שהמורה הוראה צריך להיות בקי בהלכות רבות, לא יתכן שיוכר את כולם משפה ולחץ. משא"כ בשוחט שא"צ להיות בקי אלא במקצוע שלו עיי"ש. ויש לחלק עוד שכיון שהרב הוא שקוע בלימוד, הרי הוא יודע החילוקים שבין דין אחד לחבירו, אע"פ שאינו זוכר הפסק. מה שא"כ השוחט שהוא שקוע בעבודתו, ולא חלי ולא מרגיש על החילוקים שבין דין אחד למשנהו, צריך עכ"פ להיות בקי משפה ולחץ בהלכות השכיחות, ולא יורה שום דבר הצריך הוראה והכרעה. ועכ"פ דעת החת"ס זצ"ל מבוארת שדין הסופר כשוחט לענין זה, וידועים דברי הפמ"ג (א"א ס"ק טט, פתיחה להל' סת"ם) דסופר חמור משוחט עיי"ש הטעם.

59 משמעות תוכן הדברים שעורר השואל למן החת"ס זצ"ל, שיש מכשלה ברוכלים המוכרים ציציות פסולות, ועיין בשו"ת חתם סופר (א"ח ח"א סי' ו) שהאריך בזה. ושאפילו אם יש בידו כתב הכשר מהרב שבמקומו, מ"מ כיון שהוא במקום רחוק, יש חשש שלקח הכשר פעם אחת, ומה שמוכר עתה הוא בלא הכשר. וע"ע בשו"ת חת"ס (י"ד סי' קטו) ובשו"ת החת"ס החדשות (סי' כח-כט) בעניני כשרות והכשרים.

60 ובשנת תקמ"א לפ"ק הציאו לאור גדולי הדור, קול קורא בענין כשרות הציצית ושצריך השגחה מעולה, נדפס באגרות מכתב סופר (אות קיא) ובדברי יחזקאל החדש (שו"ת סי' מט) ובספר דברי שמחה (במכתבים שבסוה"ס).

61 כמובא בסוף ספר ילקוט צורת האותיות עיי"ש. ובענין רצועות של תפלין, עיין בדברי אא"ז הגאון זצ"ל בתשובת ריב"א (א"ח סי' כח) שכתב לחתנו אא"ז הגאון זצ"ל בעל עט סופר והמקנה ושא"ס, וז"ל: אבל ינ"פ, אם ישלח לך בלי כתב הכשר, לא תקנה ממנו וכו' ע"כ.

62 ובענין הקלף, אודה לקל שזכיתי לעשות שליחותם של רבני הדור שליט"א, ולעסוק בדבר מצוה לעורר קהל

ובענין שעטנז, כתב בספר בית הילל (יו"ד סו"ס רצח) והביאו בבית לחם יהודה, שבגד קנבוס הנתפר עם צמר, תיקנו שלא לתפור כי אם בהשגחה, כי עמדו על כך שא"א לבדוק ולהכיר החילוק בין קנבוס לפשתן עיי"ש⁶³.

ולענין פסח, עיין בשו"ת נודע ביהודה (מהדו"ק או"ח סי' כג-כד) בענין השגחה על צוקר לפסח⁶⁴, עו"ש (מהדו"ת סי' סו) בענין השגחה ליי"ש בפסח. וכן בספר אשל אברהם (תנינא – סי' תנא ס"א) דקדרות גלאזיר"ט צריך השגחה על פסח (עיין בשו"ע שם סכ"ג, ובנו"כ, וחי אדם כלל קצו דין ד).

ובענין האתרוגים, ידועים דברי החתם סופר ז"ל בתשובותיו (קובץ תשובות סימן כה, ובאו"ח סימן רז) שאותם האתרוגים שאין עליהם מסורה שאין מורכבים, וא"כ יש ספק שהם מורכבים, אין ליקח אותם בלי כתב הכשר⁶⁵.

יב. אם הרב המכשיר סומך על אחרים

בשו"ת לבושי מרדכי (מהדו"ד סי' רנז) כתב: ראיתי מה שכתבו הגאונים נ"י דפשיטא שהרבנים הנותנים ההכשר נאמנים, דכלל גדול, עד אחד נאמן באיסורין וכו' ע"כ. ועורר על זה, דכלל זה הוא רק אם יוכל להעיד בעצמו שהמאכל הוא כשר, אבל אם אינו יודע בעצמו, רק מעיד על אחר שהוא נאמן, צריך ע"ז ב' עדים עיי"ש.

ולפי"ז הסיק: ואם כן בנידון זה הלא הוא ממש כזה הדבר, דהא הנותנים הכשר אינם עומדין בעצמם על ההשגחה בפאבריק, רק מעמידין משגיחים לאמור הם הם נאמנים להעיד, ולפי הנ"ל היו צריכין כי שנים יעידו עליו כנ"ל וכו' עיי"ש.

ואין ידוע לענ"ד על מה ירמזון מיליו, דהרי מלשונו שכתב 'ולפי הנ"ל' 'היו' צריכין כי שנים יעידו עליו, משמע להדיא שאין כוונתו להחמיר לדינא, אלא בדרך הערה לומר שהדין אינו ברור כל כך, ואולי י"ל דמייירי רק במציאות שיש איזה ערעור או ריעותא וכדומה.

ועכ"פ מפורש בדבריו שדעת גאוני דורו⁶⁶ וגם המנהג הוא להקל בזה. וכן נמצא הרבה פעמים בשו"ת שלו (מהדו"ק יו"ד סי' סא, מהדו"ג יו"ד סי' ז, מהדו"ד סי' נה, וע"ע בליקוטי תשובות יו"ד סי' פג) ענין ההשגחה ע"י משגיחים, ומבואר מכל זה דלדינא מודה דמהני.

אמנם כדי ליישב הערתו, נלע"ד לפרש, דאילו היה ספק בנאמנותו של משגיח, ודאי לא מהני עדותו של עד אחד להכשירו. וגם קשה לצייר באמת מציאות, שיהיה אפשר להעיד על

עדת ישרון, לקנות רק הנעשה עצהיו"ט ע"פ השגחת רבנים ובתי דינים מומחים שליט"א, הבקאים במקצוע זו. וחפץ ה' בדינו הצליח. ולענין הבתים, עדיין הפרוץ מרובה על העומד לדאבונינו, אך ב"ה שהמצב משתפר מידי יום ביומו, ויש כהיום בתים מהודרים מאוד בהשגחות רבנים ובתי דינים, וכל אחד ידקק לעצמו לקנות רק בהשגחה מרב או בית דין, המומחה במקצוע של סת"ם.

ויותר מכל זה, בעוה"ר נמצאים עדיין במחנינו הרבה סופרים המוחזקים ליראי ה', אבל אינם בקיאים בהלכה כפי הצורך, ואין להם כתב קבלה כלל, ויוצא מזה מכשולות גדולות. ואין אתנו כח לדבר דבר, יותר מדברי מרן החת"ס זצ"ל המובאים לעיל בפנים.

63 ובשו"ת מאמר מרדכי להגאון ר' מרדכי זאב איטינגא זצ"ל ממפרשי הים (סי' א), האריך מאוד בדבר עיי"ש.

64 והביאו בחיי אדם (כלל קצו דין ג) וע"ע בשע"ת (לאו"ח סי' תסז ס"ק טו).

65 ופסק זה העתיקו הרבה פוסקים במשך הדורות לענין אתרוגי יון, ושאר אתרוגים שלא היתה מסורתם ידועה.

66 ואנחנו לא נדע מי המה.

בשרותו של אדם אחר, דאם חוששים להערמה, יכול להערים גם את המעיד עליו. אלא הרב צריך לברר לו משגיחים כאלו שהם מוחזקים בכשרות אצל הקהל הקודש, ואז לית דין צריך בושש שיכולים לסמוך עליהם מטעם הנאמנות. ובכל זה פשיטא שצריך הרב ליתן להם ההוראה איך לעשות מלאכתם. וגם לפקח עליהם שעושים מלאכתם באמונה, ולחקור עליהם כראוי, כנהוג בכל תפוצות ישראל. ואולי זה נכנס בגדר שכתב הלבושי מרדכי ז"ל, שהרב יודע בעצמו שהמאכל הוא כשר, ועל כן יכול להעיד ביחיד, כיון שהמשגיח מירתת מלהמרות פי הרב.

יג. בדבר שיש בו חילוקי דעות

כתב המשנ"ב (ביאו"ה ס"ס לד) בדבר שידוע שיש מקילים, וההלכה היא שלא כדעתם, בודאי צריך חקירה ודרישה על אופן עשייתו עיי"ש. ומשמע לכאורה נמי, דלא מהני בסתם עד אחד נאמן באיסורין, דאולי סומך על מקילים שלא כדין. וצ"ע אם אפשר לסמוך על מי שמקיל לעצמו, אפילו אם אומר בפירוש שהחמיר בשביל הקונים המחמירים, ויש בזה כמה חילוקי דינים או חילוקי דעות⁶⁷, וצריך הכרעת פוסק מובהק על כל נידון בפנ"ע.

יד. בשאין מכירים את הרב המכשיר

וקצתם ערערו גם על נאמנות ההשגחות הבאים ממדינות הרחוקות, יען שאינם מכירים מקרוב את הרבנים הנותנים ההשגחה, וגם אינם מפורסמים בעולם כגדולים בתורה ובהוראה, ואין ידוע אם הם מומחים ובקיאים, לחקור הדברים היטב כפי הראוי. ובפרט באתרוגי יון, שעצם מהות המדינה היתה רחוקה הרבה בדעותיה ממדינות האשכנזים. ולא היו ביניהם משא ומתן בדברי תורה, עד כדי שיכירו אותם, ויוכלו לסמוך עליהם.

ויש שסמכו דבריהם ע"פ מה שהכריז הגרעק"א זצ"ל (אגרות רעק"א אות קלב, מכתבי רעק"א אות ק) בדבר יי"ש לפסח שתחת השגחתו, שטמנו בתוכו חמץ ע"י ערמה⁶⁸. ולמדו מזה שהרוצה לשקר יוכל לעשות מיני ערמימות הרבה, עד שגם גדולים ידועים יפלו במועצותיהם. וצ"ע דלפי"ז נפלא פיתא בבירא, בכל נאמנות ההכשרים.

ובספר בנין אריאל, בדברי הברית שעשה המחבר הגאון ר' שאול מאמשרדאם זצ"ל עם בני קהילתו (אות טז – נדפס בתולדות שבראש הספר), נחקק שם תקנה קבועה, שכל כתב הכשר שבאה מן החוץ, יאושר גם על ידי האב"ד.

וכיוצ"ב בראש הספר פתח הבית להגאון מהר"א טיקטין זצ"ל (אות ו), כל כתב הכשר לכל דבר שיהיה, לא יקום ולא יאמן, אם לא נתקיים ונתאמת מאת הגאון אב"ד נ"י ע"כ. וכן משמע גם בשאר מקורות⁶⁹ שזה היתה תקנה קדומה ומנהג פשוט. ובזה כל עדת ישראל

67 עיין יבמות (יד:), ומשניות טהרות (פ"ח ופ"י, ופי' הרע"ב על פ"י מ"א, וקול סופר לדו"ז המחנה חיים זצוק"ל שם), ויש לחלק בין הנושאים ואכמ"ל.

68 וע"ע בשו"ת דברי חיים (ח"א או"ח סי' כב).

69 כן משמע גם בהכתב שנערך ע"י הקהלות אה"י עם הגאון ר' איציקל האמבורגר זצ"ל הנדפס בתחלת

סמכו על הרב המרא דאתרא שהם מכירים אותו לבשר בעיניהם, וקיבלוהו הם עליהם לשמור בקולו, ולשמור ולעשות ככל היוצא מפיו.

זו. הסרת החותמות או חילופם

ובענין אתרוגי יון היתה עוד טענה מפורסמת⁷⁰ שלא לסמוך על ההשגחה הבאה מעיר קורפו, שהרי האתרוגים באים מיון בקופסאות גדולות, ועליהם חותם הקהלה של קורפו וכדומה. ובטריעסט⁷¹ היו פותחים אותם, ומוכרים מהם לסוחרים שבכל עיר ועיר. וא"כ הרי אין הקונה יכול לדעת על אתרוג שלו, אם הוא מאותם שיש עליהם השגחת הרבנים, דאולי הם מהמורכבים. וצריך לסמוך כל אחד בעירו על המוכר שלו, שלקח בטריעסט מאותם שבכלל ההשגחה. והיתה⁷² השגחה מיוחדת ע"ז⁷³ גם בטריעסט⁷⁴, אבל לא נתנו אומן בהשגחה זו⁷⁵.

ודבר זה נוגע לכאורה מאוד בזמנינו, בפרט באתרוגי קלבריא, שידוע שגדלים שם מורכבים, דאע"פ שיש סוחרים ידועים שקוטפים רק ע"י השגחה, ויכולים לברר זה אצל הרבנים או הבתי דינים שנותנים ההשגחה. וע"פ הם נוהגים לפרסם שמות הסוחרים ההם, כדי שנדע שהם תחת ההשגחה. אבל אם לוקחים מן המוכרים הקטנים, שאומרים שלוקחים מן הסוחרים שהם בהשגחה, אולי צריכים הם להיות מוחזקים בכשרות, כדי שנסמוך עליהם, או יהיה להם השגחה מיוחדת ע"ז.

ומעולם לא שמעתי מי שיעורר על זה, ואולי מפני שבסתם אין לוקחים אלא ממוחזקים בכשרות, או שהוא מילתא דעבידי לגלויי, שא"א שיאמר שלוקח מסוחר פלוני, ולא לקח מאתו. אבל עדיין יתכן שיקח מקצת מסוחר אחר, ויערב ביניהם, וצ"ע לדינא. ובודאי שלכתחילה יקנה דוקא ממוחזק בכשרות.

זו. האיסור בשנת תרל"ה מחמת יוקר השער

בחודש אייר שנת תרל"ה לפ"ק ישבו הגאון בעל עין יצחק ושא"ס מקאוונע זצ"ל, עם בית דינו הצדק, על דבר אשר נתאחדו היוונים מגדלי האתרוגים, לייקר ביחד מחיר פירותיהם, ולא ימכור אחד מהם בזול. והסכימו הרבנים לאסור איסור על נפשם ועל בני עירם, ביחד עם שאר

ספרו מטעמי יצחק, בענין היינות הבאים מצרפת.

70 בדפי עתונות הלבנון (בפרט במכתב הגאון ר' מאיר קריסטניאפאלער זצ"ל מבראד שבהלבנון שנה יב נומער ג, ועוד להלן בהערה 89), בספרי תוכחת מגולה, הוראת היתר (עמוד 18), ועוד ספרים וש"ת הרבה מלאים מענין זה, עיין לקמן בהערה 108, ובעיקר בתשובת הגאון ר' יוסף זכריה שטערן ז"ל משאוול (שו"ת זכר יהוסף ח"ג או"ח סי' רלב, ספר בכורי שלמה סי' לח).

71 כל אתרוגי יון נמכרו דרך טריעסט שב"איטליא", ואתרוגי מערב איטליא (יאנאווע וכל הריווערע, וגם מקלבריא) וקורסיקו, נמכרו בעיר "יאנאווע", עיין דברינו בסוף "אתרוגים המכונים יאנאווע ג".

72 הלבנון שנה יב נומער א (יא אב תרל"ה), וגם בשנה יא נומער ז (ערב סוכות תרל"ה) ועוד.

73 דומה לההשגחות שעל "ריפעקעדזשינג" בזמנינו, שנתעוררו ע"ז, לאחר המכשול הנורא בעיר מאנסי יצ"ו.

74 וכן ב"יאנאווע" היתה השגחה על ה"ריפעקעדזשינג" של האתרוגים שנמכרו שם לסוחרים הקטנים (עיין הערות 88-89), ובסוף מאמרנו השלישי ל"אתרוגים המכונים יאנאווע".

75 המקורות שבהערה 87.

נכבדי העיר, שלא לקנות אתרוגי יון, כדי לגדור גדר על המוכרים שלא יוכלו לעשות כזאת עוד.

וז"ל הקריאה שיצאתה מתח"76:

"כאשר נתוודע בבירור נכון, דבר האחדות שעשו היוגבים התגרים באי קארפו, לייקר מחיר האתרוגים מאה שערים מהמחיר הנהוג עד כה, וינצלו כסף אחב"י המהדרים אחרי אתרוגים מהודרים, אחרי ראותם בנסיון, כי אחב"י יפזרו כספם להידור מצוה, גם יתר הרבה משליש המצוה – בעד הרעה, מי יודע אם לא ייקרו עוד בכפליים, ומהם יראו וכן יעשו היוגבים והכורמים משארי ארצות, לאבד ממון ישראל.

ע"כ גמרנו אנחנו החתו"מ בצירוף הסכם כל נכבדי עירנו, לאסור איסור על נפשנו בעירנו בשנה הזאת, מלצאת מצות ד' מינים באתרוגי קארפו, "עד שיוודע לנו בבירור הכשרים"77, וכי היוגבים והתגרים ישונו מדרכם הרעה באמת, מלנצל עוד כסף ישראל, במחיר אכזרי כזה.

ולצאת מצות ד' מינים באתרוגים ממקומות המוחזקים בהכשרם בכל דבר, ושיהיה התעסקות קנית ומכירת האתרוגים בעירנו, ע"י בע"ב חשובים אשר יבחרו בהסכמת כולם לזה, אשר יפקחו על הדבר, שלא להעלות המחיר ביותר. ואם יעלה ריוח מה, יומסר לאיזה צדקה נכבדה.

תקונו חזקה, כי גם שארי קהלות ק' שבישראל, יתעוררו ג"כ לאסור את אתרוגי קארפו, לבלי יופסד ח"ו ממון ישראל, העולה לסך רב ועצום מאוד מאוד. וה' יהיה בעזרתנו, לגמור בכי טוב, להסיר כל מכשול ופוקה מקרב ישראל.

באנו עה"ח יום ו' עש"ק ב' איר תרל"ה לפ"ק, פה קאוונא. נאום יצחק אלחנן החופ"ק. ונאום צבי הירש האלבערשטאדט המ"ץ דפה. ונאום אהרן בהרב מוהר"ר משולם זלמן זללה"ה. ואחריהם בעה"ח כל נכבדי העיר יצ"ו.

והנה לכאורה מבורר מלשונם, שאע"פ שבתוך דבריהם הטילו צל של ספק בכשרות אתרוגי קורפו, מ"מ אלמלא הסיבה של הפקעת השערים, לא עלתה על דעתם כלל לפקפק בכשרות אתרוגים אלו, אלא היו מניחים אותם בחזקת כשרות כמקודם.

רק היות שראו שהעם נוהגים אחרי אתרוגים אלו יותר מהראוי, ומשלמים עליהם במיטב כספם, אע"פ שמצויים אתרוגים אחרים בזול. וזה החילם לתגרי קורפו למחשבתם הרעה, להעלות המחיר יותר. ומעתה לא יבצר מהם מלהעלות עוד, ככל אשר לבם חפץ.

ולזה ראו לנכון להעיר לעם ישראל קודש, אשר מצב כשרותם של אתרוגי קורפו, הוא באמת פחות משאר האתרוגים, לכאורה לא מחמת ערעור חדש, אלא מחמת הערעורים שקדמו להם78. ועל כן אין ראוי להשתמש בהם, רק אחרי שיורידו המקח כפי הראוי. וגם יציעו

76 ונדפס לראשונה בהלבנון שנה יא נומער לט (יד אייר תרל"ה).

77 מילים אלו נדפסו ב"הלבנון" באותיות גדולות, ובשורה בפני"ע. אבל צ"ע אם היתה באמת כוונת הכותבים להדיגש על זה כ"כ, בדפשוט משמע שעיקר כוונת האיסור היתה בשביל הפקעת השער. ובעז"ה נדון קצת בזה בפנים.

78 הן בתחילת הבאתם למדינות האשכנזים, כמו שביארתי במאמרים הקודמים, והן בשנת תר"ו לפ"ק

לפני הבית דין הדברים כשמלה, בענין כשרות האתרוגים ההם, עד שיהיה לבם נכון עממה, להחזירם לחוקתם.

אמנם אפ"ל בדרך אחר, שטעם דבריהם בענין חשש הכשרות, הוא לפי המבואר במכתב הרב מקורפו ז"ל מאוחר יותר באותה השנה⁷⁹, דהחלו אז באמת להרכיב אתרוגים במדינת יון. ואע"פ שלדברי הרב דקורפו ז"ל היה עדיין אפשר לסמוך על השגחתו המעולה שבמקום הגידול, ולקטוף רק מפרדסים שאין בהם מורכבים כלל⁸⁰. אכן היה היה מזה מקום נרחב להביד"ץ דקאוונע לחשוש, שמערבים פסולים בהכשרים בעת חילוף הקופסאות ב"טריעסט", או שרצו לברר הפרטים על מה הם סומכים בבירור ההכשר⁸¹.

ומ"מ תמכו עיקר יסודתם על הטעם דהפקעת השער, מחמת שהוא דין ברור במג"א (סי' רמב סק"א)⁸². ולא רצו להרבות בחששות שלא נתבררו כל צרכם⁸³.

והסבר הדבר למה דוקא אז נתפשט מלאכת ההרכבה, ידוע מדברי הימים של חכמת הבוטניקא, שבאותה התקופה נפצה מחלה נוראה⁸⁴ במדינת יון⁸⁵, אשר המיתה רוב עצי אתרוגים ושאר מיני ציטרוס.

שביארתי במאמר זה.

79 יום א' לחדש הרביעי (ר"ח תמוז) תרל"ה. הבאתיו לעיל הערה 22. ואולי היה להם כבר איזה ידיעות מן המציאות הזו, או שרוד הקודש הופיע בבית מדרשם.

80 וכמוש"כ "וכי הם גדלים בגנות ופרדסים אשר אין שום חשש הרכבה כלל, ואנא מערבנא בהון". ועיין בספר "פרי עץ הדר" (ירושלים תרל"ח) בענין אם מותר ליקח מפרדסים שיש ביניהם מורכבים, ובעיקר חששו מחמת תולדות מורכב, והחזיק בידם הגאון ר' שמואל סאלאנט זצ"ל במכתב להגאון מקאוונע זצ"ל (עמוד 30). וכבר כתבת דיש ליישב המנהג שנתפשט להקל, שלא כדעת בעלי הספר הנ"ל.

וכמבואר בדברי הספר הנ"ל עצמו (עמוד 15), שהרה"ג ר' שלמה זלמן בהר"ן זצ"ל היה מן המקילים, ובעצמו סחר באתרוגי יפו ע"י בדיקת האילנות (ועיין בהסכמתו לספר ביכורי שלמה שתיאר ג' מדות בבדיקה), וגם הגאון ר' מאיר אויערבאך זצ"ל חזר בו מאיסורו סמוך לפטירתו לחיי העדה"ב (עמוד 28), והסכים לדברי הב"ד האשכנזי שהתירו את הדבר (שם עמוד 16, ועיין לעיל במאמרינו השני ליון ואה"ק, הערות ??-??). ולקמן בהערה ??).

וכן נוהגים הרבה רבנים ובתי דינים שליט"א לענין אתרוגי קלבריא בזמנינו, להשגיח במקום הגידול, לקטוף דוקא מן האילנות שאינם מורכבים.

ומה שכתב שם הרב מקורפו ז"ל עוד: אך חובה עלי להזהיר כל איש ירא את ה' בלבו, ובמצותיו חפץ מאד, לאסוף ידו מן האתרוגים הבאים לפניו מן הערים האלה, בלתי חתימתי ועדותי, יען רובם ככולם באים מן המקומות אשר ההרכבה נהוגה אצלם, והמורכבים מעורבים בין שאינם מורכבים, ואין לנו כח להבחין בין זה לזה, ולהבדיל בין קדש לחול, יען ההבדל ביניהם הוא כמלא נימה עכ"ל. היינו דבאותם הפרדסים שיש ביניהם מורכבים, קשה להכיר ולהפריד ביניהם. ומסתמא לא היו לו משגיחים שיעמדו בכל עת הקטיפה ויבדקו כל אילן בפנ"ע, או לא רצה לסמוך ע"ז (עיין בקונטרס הנ"ל עמוד 13 שלפעמים קשה להכיר. ובודאי הרבנים והבתי דינים שליט"א בקיאים היטב איך לפקח על המשגיחים, שיהיו בקיאים במלאכתם עבודת הקודש), ועל כן לא הכשיר רק הפרדסים שהם נקיים לגמרי מחשש הרכבה. וסימנים אין מועילים לזה כלל, אחרי שהמדובר בההרכבה הגושית שאינה משנית כלל את תואר האתרוג.

וכן הוא המציאות באמת כידוע, וביארתי יותר במאמרים ל"אנאונע". ובזה יתורץ כל מה שהטחיו נגדו סופרי "הלבנון" בדברים כדברונות, והם לא הבינו את המציאות כלל.

81 עיין בתשובת הגאון ר' יוסף זכריה שטערן ז"ל משאוול (שו"ת זכר יהוסף ח"ג או"ח סי' רלב, ספר בכורי שלמה סי' לח).

82 אמנם בעלי הספר "הוראת היתר" ערערו, שכאן יוכל למנוע מקיום מצות עשה דאורייתא, שלא ימצאו אתרוגים די סיפוקם, ע"כ אין יכולים לתקן תקנה זו עיי"ש, ובקונטרס "תוכחת מגולה" שסתור טענתם.

83 וכמאמר ז"ל (שבת קמ"ה): אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך, אומרהו, ואם לאו לא תאמרנהו.

84 *Phytophthora spp.* לדברי החוקרים, נתפשטה המחלה בארצות אירופה בשנת תרל"ה לפ"ק, ע"י הבאת נטיעות בעציצים ממדינה למדינה.

85 ושאר ארצות אירופא המגדלות אתרוגים ומיני ציטרוס.

והבחינו במין מיוחד⁸⁶ שיש בו כח ההגנה לעמוד בפני המחלה ההיא, ועל אילני מין זה הרכיבו כל שאר מיני ציטרוס, שנתנו פירותיהם כדמות המין העליון וכדברי רש"ל (סוטה מג ע"ב ד"ה מרכיב), אחרי שהמדובר בהרכבה החדשה, שאין שום בדים ופאות להמין השורש⁸⁷.

יז. שאר הקורות של אתרוגי יון

ואע"פ שאיסורם של הגאון מקאוונע זצ"ל ובית דינו הצדק, לא היתה מיועדת אלא לתושבי עירם בלבד, נתעורר מזה רעש גדול גם בשאר העיירות והארצות, בעיקר מחמת גדלות תורתו של הגאון הנ"ל, שהיה מגדולי פוסקי הדור.

ובמשך השנים נתעוררו⁸⁸ בטעמים אחרים לפסול אתרוגי יון, דהיינו כדי לחזק הישוב ארץ ישראל⁸⁹, וכן בעקבות העלילת דם שהיתה בהאי קורפו בשנת תרנ"א לפ"ק. ומ"מ הרבה גדולי וצדיקי אותם התקופות זצוק"ל עמדו על עמדם, שאין בטעמים אלו כדי לחדש שום איסור על האתרוגים, אחרי שנתפשט הכשירם ברוב עדות ישראל⁹⁰.

והיות שאין בית המדרש בלא חידוש, ע"כ נתהוה פלפול גדול גם בדיני ההרכבה עצמה, אשר יסודות הדברים כבר העתקתי בהמשך המאמרים הקודמים, וביארתי בהם הדברים לאשורם, כפי שהיתה ידי מגעת.

יותר מזה אי אפשר לי לכתוב, ובפרט שאינו נוגע לענין כשרות האתרוגים שבזמננו. אבל כדי שלא יחסר המזג, קיבצתי בהערה⁹¹ הרבה מראה מקומות בזה, והמסתעף בכל עניני חשש

86 C. aurantium L. תפוז חמוץ.

87 ונתבאר יפה במאמרנו לענין "האתרוגים המכונים יאנאווע", בעיקר במאמר השני והשלישי.

88 המערכה בשנות תרל"ה-תרל"ח לפ"ק התנהלה בעיקר ע"י המכתב "הלבנון" (שנים יא-יד. בשנה יד שהוא שנת תרל"ח לפ"ק, נתעסקו שם בענין הפולמוס שבין אתרוגי יפו לאתרוגי אום אל פאחם. והרב יעקב ספיר ז"ל כתב שם כמה מאמרים לטובת אתרוגי יפו, וכנגד דברי הקונטרס "פרי עץ הדר" ירושלים תרל"ח לפ"ק שענין השותפים סאלאנט ז"ל, שהחזיקו באתרוגי אום אל פאחם. ובאמת היו מגדולי התקופה זצ"ל מצדדים לכל אחד מן הצדדים, כמבואר לעיל בהערה 97). והקונטרס "תוכחת מגולה" (שי"ל ע"י בן הגאון מקאוונא זצ"ל, עיין לעיל בסוף הערה 63), ובשנת תרנ"א לפ"ק במכתב "הצפירה" (שנה יח, 196-105), לאחר שהמכתב "הלבנון" נסתגרה. הם הדפיסו מכתבים מגדולי ישראל זצ"ל, ומאמרים ארוכים מסופרים ידועים.

89 ובפרט הגאון בעל נפש חיה זצ"ל שטרח הרבה לחזק הישוב באה"ק, ופעל הרבה לגדל שם נטעות מאתרוגים מהודרים וכשרים כדי שיהיה להם מוצא מחיה לפרנסה, וקיבץ חתימת רבנים וגדולים הרבה אשר נדפס בספרו (או"ח סי' ד) שבכל מקום שנמצא אתרוג מארץ הקדושה, אין לברך לכתחילה על אתרוגי קורפו. ועיי"ש עדות מסיחים לפי תומם שסיפרו ג"כ כדברי הרב אלכסנדר זיסקינד מינץ ז"ל, שבמקומות החדשים שבמדינת יון כגון ראפיוזה ואייא, שלא היו גדלים שם אתרוגים מקודם, הרכיבו האתרוגים ע"ג עצי לימונע"ס.

עוד שם שהרבה מן הנמכרים בשם אתרוגי קורפו גדלים באיטליא, ולא הזכיר באיזה מקום באיטליא עיי"ש. וע"ע במכתב הגאון מקאוונע זצ"ל בקונטרס "דברי חכמים" בדיטשוב תרנ"א, עמוד 22, (וב"הצפירה" שנה יח נומער 114). העתקתי קצת בתחלת מאמרי הראשון ל"אתרוגי יון ואה"ק".

90 בעיקר בהספרים "הוראת היתר" ו"דברי מלואים" שי"ל ע"י הרה"ג ר' בצלאל הכהן זצ"ל מו"ץ דווילנא, וע"ע בסוד ישירים עה"ת (ע' שנו), להרה"ק מראדוין זצ"ל.

91 ואין מוקדם ומאוחר בתורה. שו"ת הרמ"א (סי' קיז וקכו). מהר"ם אלשיך (קי). שו"ת הב"ח (ישנות סי' קלה-קלו). שו"ת איתן האורחי (סי' לט), ספר כפות תמרים (לראנ"ח על מס' סוכה לה ע"א), שו"ת פנים מאירות (ח"ב סי' קעג), שו"ת שבות יעקב (ח"א סי' לו), בית מאיר (סוף או"ח ונדפס בשו"ת סי' ו), שו"ת בית אפרים (או"ח סי' נו), שו"ת תהם סופר (או"ח קפג, רו, קובץ תשובות סי' כה), שו"ת השוב משה (או"ח סי' כ), שו"ת הגאון ר' חיים הכהן ראפופרט זצ"ל (סי' כח), שו"ת ריב"ם שנייטון (סי' מר), שו"ת בגדי ישע (יג-טו), שו"ת מכתם לדוד (סי' יח), שו"ת

מורכב, ושאר הטעמים למה לצאת באתרוג זה או אחר. ואשים קנצי למילין בדבר אתרוגי יון. ובענין אתרוגי ארץ הקודש כבר כתבתי שקשה לדעת איזה הם מצאצאי אתרוגי א"י הקדמונים, ואיזה הם מצאצאי יפו וקורפו, ועל איזה יש מסורה קדומה שבירכו עליהם גדולי וצדיקי הדורות⁹². ועל כן כל איש יברך על אותו מין אתרוג שבירכו עליו אבותיו ורבותיו⁹³, כל עוד שהמגדלים והמוכרים הם מוחזקים בכשרות, ויש עליהם השגחה מעולה. ויה"ר שיתקיים בנו מאה"כ (ויקרא כג, מ), ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר כפת תמרים וענף עץ עבת וערבי נחל, ושמתם לפני ה' אלקיכם, בבנין בית המקדש בב"א.

זרע אמת (ח"ג סי' עג), עיקרי הדינים (או "הר"ט" - סי' לג אות ג), אשל אברהם (בוטשאטש - מהדו"ת סי' תרמח), שו"ת פרי עץ הדר (לבוש תר"ו), שו"ת טוב טעם ודעת (מהדו"ק סי' קעא), שו"ת אמרי אש (אוי"ח סי' מז-מח), שו"ת ריא"ז עניול (סי' יז), שו"ת חכמת שלמה שבסו"ס הר המור להגאון ר' מרדכי באנעט ז"ל (סי' ב-ד), שו"ת הגאון בעל חסיל"א שבסוף ספר נחלת יעקב, שו"ת לב חיים (ח"ב סי' קכא-קכג), ספר רוח חיים (תרמח אות ד), שו"ת יד אלעזר (סי' נו ונט), שו"ת שואל ומשיב (מהד"ג ח"א סי' קמ"ד, ומהד"ד ח"ב סי' קכו), קונטרס אחרון "תפארת בנים" (בסו"ס חמדה גנוזה להג"ר משה צבי הירש מייזליש ז"ל), שו"ת פני אריה (סי' מג), שו"ת שערי דעה (ליטווין - מהדו"ק סי' ט-י"א, מהדו"ת סי' ח), שו"ת משנת ר' אלעזר (ברכה) - תשובה טז ענף ב), שו"ת מהר"ם רטנבורג האחרונים (סי' נט), שו"ת ספר יהושע (פ"ב סי' קנה), שו"ת חלקת יואב (אוי"ח סי' לב), שו"ת מהר"ם שיק (אוי"ח סי' שכו), שו"ת ישועות מלכו (אוי"ח סי' מז וסי' מח), שו"ת אבני נזר (אוי"ח סי' תפג-תפז, חו"מ סי' קטו-קטז), שו"ת נפש חי (אוי"ח סי' ב-ד), שו"ת בר ליואי (ח"א סי' לד), שו"ת חכמת שלמה (ב-ד) שבסוף ספר הר המור, שו"ת חמדת שלמה (אוי"ח סי' לז), חידושי מהרא"ך (סי' תרמח), שו"ת תורת חסד (אוי"ח סי' לד), שו"ת הגיד מרדכי (אוי"ח סי' ה-יג), שו"ת מצפה אריה (סי' נב ונד, ובסוף הספר תשובת זקנו הגאון מבראד ז"ל), ספר אגודת אוזב (להגאון ר' משה זאב ז"ל מביאלאסטאק - לח ע"א), שו"ת זכות אבות (סימן כה), ספר מותא דירושלים (סוכה פ"ג), ספר שמן המשחה (חיים - דף קל, יו"ד סי' ג), ספר משנת ר' אלעזר (טולידו - ח"ב יו"ד סי' נא), ספר משחא דרבנותא (אוי"ח תרמח), ספר אבני השוהם (לולב דעכו"ס, אות כח-ל), שו"ת גנוזי שלום (אוי"ח סי' ה), פקודת אלעזר (סי' תרמט ס"ה), ספר תוכחת מגולה (קאוונע), ספר הוראת היתר (ווילנא), דברי מלואים (ווילנא), דברי חכמים (בארדיטשוב), ילקוט "פרי עץ הדר" (ר' יהודה נח מבארנב ז"ל, פיעטרקוב), ספר סוד ישרים עה"ת (ע' שנו), שו"ת התעוררות תשובה (ח"ג סי' תלד), שו"ת ומצור דבש (סי' יג), שו"ת זכאי צדק (ח"ב סי' לז), ספר שרי חמד (מערכת הלמ"ד סי' קמא אות ג ואות לב - אסיפת דינים, מערכת ד' מינים, סימן א אות ב-ד), שו"ת סבא קדישא (ח"ג סי' יב-יג), מכתב פרי עץ הדר (ווילנא תרל"ז), קונטרס "פרי עץ הדר" (ירושלים תרלח), פרי עץ הדר (קראקא תר"ס), שו"ת בכורי שלמה (הסכמות הגאונים שבראש הספר, וקונטרס "פרי עץ הדר" בפנים הספר מתחלת מסימן כה), שו"ת מנח"א (ח"ג סי' עז), שו"ת קרן לודר (אוי"ח סי' קנה), שו"ת תירוש ויצהר (סי' מט), שו"ת אבן יקרה (ח"ב סי' א, ח"ג סי' לב-לג), ספר ארחות חיים (תרמט, אות ז), שו"ת שארית ישראל (אוי"ח סי' כט), חזו"א (כלאים פרקים ב וג), בארות יצחק (הלכות לולב, סימן כ ס"ק קי), שו"ת מגד יהודה (ח"א סי' יד), קונטרס "פרי עץ הדר" שבספר מנחת יהודה וירושלים ח"א וח"ב, קונטרס "פרי עץ הדר" להרה"ג ר' ישראל דוד הארפענעס שליט"א, בארות יצחק הלכות לולב (סימן כ ס"ק קי), הרה"ג ר' גבריאל צינגער שליט"א בקובץ "אור ישראל" (גליון כט עמוד קסד, גליון ל ע' קסט), הרב מלך שפירא בקובץ הג"ל (גליון כט עמוד רח), שו"ת עתיקות מרבני ארם צובא שנתפרסמו ע"י הרב יעקב שמואל שפיגל בקובץ הג"ל (גליון מה עמוד ז).

92 ומה שיכולים לדעת עליהם, כתבתי כבר במאמרינו השני ליון ואה"ק. ואם יהיה לנו איזה ידיעות חדשות, אקוה בעז"ה לכתוב כדי לזכות את הרבים.

93 אם לא תדעי לך היפה בנשים, צאי לך בעקבי הצאן (שיה"ש א, ח). וכל מקום שההלכה רופפת בידך הלך אחרי המנהג (ירושלמי פאה פ"ז ה"ה). ואין לך הלכה רופפת יותר מזה, שיש לכל אחד מן הצדדים ראיות ברורות להצדיק שיטתו.

עיקר העבודה הוא המעשה ולא התענוג מההתלהבות

ולא כמו שסוברים העולם שהעיקר הוא הלב שמשיג תענוג ועובד בהתלהבות, ואינו כן האמת רק עיקר הוא המעשה בלי תענוג, והלב אינו כי אם סיוע בחינת גדפין. (תורה אור יז, ב)